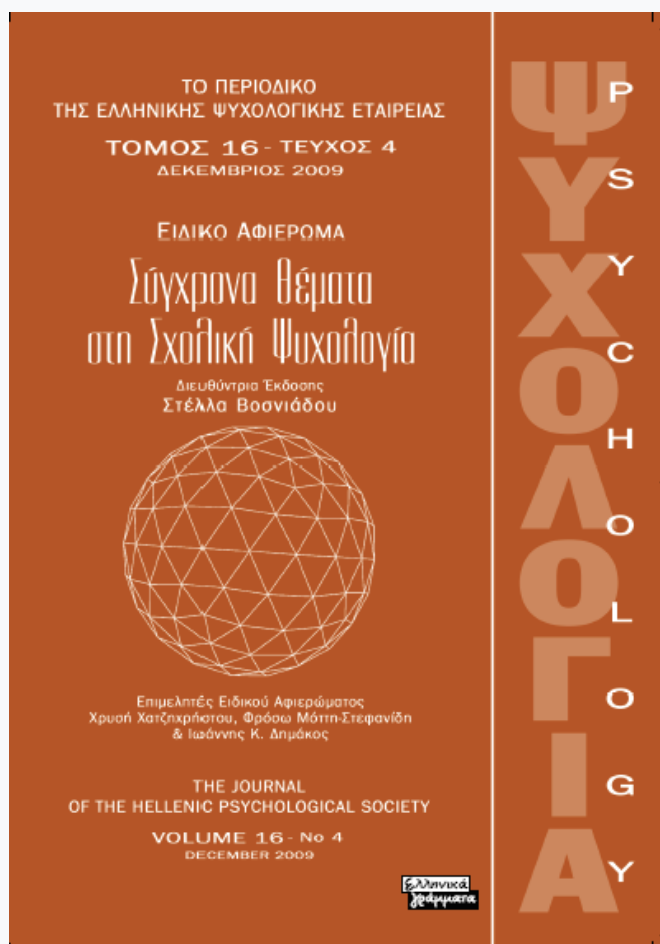

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 16, No 4 (2009)

Acculturation and school adjustment of immigrant adolescents

Βασίλης Παυλόπουλος, Μαρίνα Ντάλλα, Σπυριδούλα Καλογήρου, Ράνια Θεοδώρου, Δανάη Μαρκούση, Φρόσω Μόττη - Στεφανίδη

doi: [10.12681/psy_hps.23824](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23824)

Copyright © 2020, Βασίλης Παυλόπουλος, Μαρίνα Ντάλλα, Σπυριδούλα Καλογήρου, Ράνια Θεοδώρου, Δανάη Μαρκούση, Φρόσω Μόττη - Στεφανίδη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Παυλόπουλος Β., Ντάλλα Μ., Καλογήρου Σ., Θεοδώρου Ρ., Μαρκούση Δ., & Μόττη - Στεφανίδη Φ. (2020). Acculturation and school adjustment of immigrant adolescents. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 16(4), 400–421. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23824

Επιπολιτισμός και προσαρμογή μεταναστών εφήβων στο σχολικό πλαίσιο

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ¹, ΜΑΡΙΝΑ ΝΤΑΛΛΑ², ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ³,

ΡΑΝΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ⁴, ΔΑΝΑΗ ΜΑΡΚΟΥΣΗ⁵ & ΦΡΟΣΩ ΜΟΤΤΗ-ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ⁶

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διαρκώς αυξανόμενη παρουσία μεταναστών μαθητών στα ελληνικά σχολεία θέτει όλα τα εμπλεκόμενα μέρη — μαθητές, εκπαιδευτικούς, γονείς — αντιμέτωπα με τη «διπλή πρόκληση» που προκύπτει συγχρόνως από την πορεία της ανάπτυξης και τις διεργασίες της διαπολιτισμικής επαφής. Σκοπός αυτής της έρευνας είναι η μελέτη των στρατηγικών επιπολιτισμού των εφήβων μεταναστών σε συνάρτηση με το επίπεδο της σχολικής τους προσαρμογής. Το δείγμα αποτέλεσαν 219 έφηβοι από την Αλβανία (20% δεύτερης γενιάς, 45% κορίτσια, *Μ.Ο.* ηλικίας: 14 έτη), οι οποίοι φοιτούσαν σε 8 Γυμνάσια της Αθήνας. Η στρατηγική επιπολιτισμού μετρήθηκε με βάση τις δύο διαστάσεις της κλίμακας των Nguyen και Von Eye (2002), οι οποίες αναφέρονται στον προσανατολισμό προς τους Αλβανούς συμπατριώτες και προς τους Έλληνες γηγενείς, αντίστοιχα. Για την αξιολόγηση της σχολικής προσαρμογής χρησιμοποιήθηκαν πολλαπλές μέθοδοι και πηγές πληροφόρησης: βαθμοί και απουσίες, αξιολογήσεις των μαθητών από τους καθηγητές (Motti-Stefanidi et al., 2008), κοινωνιομετρικό τεστ δημοτικότητας (Coie et al., 1982) και αυτοαναφορές των ψυχολογικών προβλημάτων (Goodman, 1997). Τα αποτελέσματα συμφωνούν εν πολλοίς με τα θεωρητικά μοντέλα για τον επιπολιτισμό (Berry, 1997, 2006), καθώς οι στρατηγικές της περιθωριοποίησης και, σε μικρότερο βαθμό, του διαχωρισμού εμφάνισαν το πλέον αρνητικό προφίλ σχολικής προσαρμογής. Η αφομοίωση συνδέθηκε με τη θετικότερη έκβαση στον ψυχοκοινωνικό τομέα, ενώ η εναρμόνιση υπερέιχε στον ψυχολογικό τομέα. Τα ευρήματα αυτά δηλώνουν τη σημασία των διεργασιών επιπολιτισμού για την προσαρμογή των μεταναστών εφήβων και αναδεικνύουν την ανάγκη για σχεδιασμό παρεμβάσεων με σκοπό τη βελτίωση της διομαδικής επαφής και την προαγωγή της διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης.

Λέξεις-κλειδιά: Επιπολιτισμός, Σχολική προσαρμογή, Μετανάστευση, Εφηβεία.

1. Διεύθυνση: Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., ΕΚΠΑ, Πανεπιστημιόπολη, 15784 Αθήνα. Τηλ.: 2107277523, fax: 2107277534, e-mail: vpavlop@psych.uoa.gr, URL: <http://www.psych.uoa.gr/~vpavlop/>
2. Διεύθυνση: Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., ΕΚΠΑ, Πανεπιστημιόπολη, 15784 Αθήνα. Τηλ.: 2107277523, fax: 2107277534, e-mail: marinantalla@yahoo.gr
3. Διεύθυνση: Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., ΕΚΠΑ, Πανεπιστημιόπολη, 15784 Αθήνα. Τηλ.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: spyrkal@gmail.com
4. Διεύθυνση: Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., ΕΚΠΑ, Πανεπιστημιόπολη, 15784 Αθήνα. Τηλ.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: thrania1@yahoo.gr
5. Διεύθυνση: Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., ΕΚΠΑ, Πανεπιστημιόπολη, 15784 Αθήνα. Τηλ.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: danaimark@yahoo.com
6. Διεύθυνση: Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., ΕΚΠΑ, Πανεπιστημιόπολη, 15784 Αθήνα. Τηλ.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: frmotti@psych.uoa.gr

1. Εισαγωγή

Η μετακίνηση και η διαμονή στην Ελλάδα μεγάλου αριθμού μεταναστών τα τελευταία χρόνια έχουν αλλάξει τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι το σχολικό έτος 2002-03 οι μετανάστες μαθητές που φοιτούσαν στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση αντιστοιχούσαν στο 6,7% του συνόλου των μαθητών (Γκότοβος & Μάρκου, 2003), ενώ κατά το 2004-05 το ποσοστό αυτό ξεπέρασε το 8% (Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, 2005). Οι περισσότεροι μετανάστες μαθητές προέρχονται από την Αλβανία, φτάνοντας το 71,5% των αλλοδαπών μαθητών που φοιτούσαν στην ελληνική επικράτεια το 2004 (Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, 2005).

Το σχολείο, ως σημαντικό πλαίσιο επαφής των εφήβων και των οικογενειών τους με την ευρύτερη κοινωνία, διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο κατά τη μετάβασή τους στην ενήλικη ζωή. Στην περίπτωση των παιδιών μεταναστών, η μετάβαση αυτή συνίσταται σε μια σύνθετη διαδικασία διπλής πρόκλησης, καθώς εμπεριέχει πολλαπλές αλλαγές συνυφασμένες ταυτόχρονα με τις διεργασίες της διαπολιτισμικής επαφής και τους αναπτυξιακούς στόχους της ηλικίας που διανύουν (Μόττη-Στεφανίδη, Παυλόπουλος & Καπώνη, 2007. Sam & Orpedal, 2002). Οι διεργασίες της διαπολιτισμικής επαφής συνεπάγονται τον *επιπολιτισμό* των μεταναστών εφήβων, δηλαδή μια συνεχή διαδικασία μεταβολών σε ομαδικό και ατομικό επίπεδο (Berry, 1997, 2006). Η ψυχολογική διάσταση του επιπολιτισμού (Graves, 1967) εμπεριέχει αξίες, στάσεις και συμπεριφορές που αντανακλούν την εμπλοκή του ατόμου με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και της κοινωνίας υποδοχής, οι οποίες συνιστούν τις στρατηγικές επιπολιτισμού (Berry, 1997, 2006). Άλλες σημαντικές όψεις του ψυχολογικού επιπολιτισμού περιλαμβάνουν την επίτευξη εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, δηλαδή την αίσθηση του ανήκειν σε συγκεκριμένη πολιτισμική ομάδα σε συνδυασμό με τη συναισθηματική αξία που αποδίδεται στη συγκεκριμένη ένταξη (Phinney et al., 2001), καθώς

και την κοινωνική συμπεριφορά σε σχέση με τις ομάδες επαφής (Berry, et al., 2006).

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μελέτη της διαπολιτισμικής επαφής δίνουν έμφαση στους τρόπους αντιμετώπισης του επιπολιτισμικού στρες, στην υιοθέτηση πολιτισμικά συμβατών δεξιοτήτων και συμπεριφορών και στις διεργασίες επεξεργασίας της εθνικής ταυτότητας (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008. Ward, Bochner & Furnham, 2001). Ο αποτελεσματικός επιπολιτισμός προϋποθέτει την επίτευξη ενδοπροσωπικής και διαπροσωπικής ισορροπίας και λειτουργικότητας των μεταναστών, η οποία στη σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται ως ψυχολογική και κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή, αντίστοιχα (Ward & Kennedy, 1993). Η ψυχολογική προσαρμογή περιλαμβάνει όλους εκείνους τους εσωτερικούς παράγοντες που συνεπάγονται καλή ψυχική υγεία, ψυχολογική ευημερία και προσωπική ικανοποίηση στη χώρα υποδοχής. Η κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή επικεντρώνεται στον ψυχοκοινωνικό τομέα: αναφέρεται στην απόκτηση κατάλληλων κοινωνικών δεξιοτήτων και συμπεριφορών για τη σύναψη και διατήρηση διαπροσωπικών σχέσεων και την ένταξη σε ομαδικά πλαίσια, όπως το οικογενειακό και το εργασιακό. Όσον αφορά τα παιδιά και τους εφήβους μετανάστες ειδικότερα, σημαντική είναι η σχολική προσαρμογή, η οποία συναρτάται με την ακαδημαϊκή επάρκεια, το βαθμό εμπλοκής στη σχολική τάξη, το ενδιαφέρον για τα μαθήματα, τη θετική συναστροφή με τους συνομηλίκους και την ικανότητα τήρησης των κανόνων συμπεριφοράς στο σχολικό πλαίσιο (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, & Masten, 2008). Η επίτευξη του σύνθετου αυτού αναπτυξιακού στόχου συνιστά βασικό κριτήριο για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των μεταναστών παιδιών και εφήβων, καθώς και των γηγενών συνομηλίκων τους.

Η πρόσφατη μελέτη της μετανάστευσης εντοπίζει τρία βασικά ζητήματα στην ένταξη των παιδιών και εφήβων μεταναστών στην ευρύτερη κοινωνία (βλ. Berry et al., 2006. Motti-Stefanidi et al., 2008. Sam et al., 2008). Πρώτον, διερευνώνται οι διεργασίες επιπολιτισμού, οι οποίες πε-

ριλαμβάνουν τους τρόπους που τα παιδιά και οι έφηβοι μετανάστες συνδέονται με την κοινωνία υποδοχής, αφενός, και με τη χώρα καταγωγής όπως αυτή αντανακλάται μέσα από την οικογένεια και τους συμπατριώτες, αφετέρου. Δεύτερον, εξετάζονται η ψυχοκοινωνική και η ψυχολογική προσαρμογή των μεταναστών μαθητών όπως διαφαίνονται στη σχολική τους επίδοση, στο επίπεδο της αυτοεκτίμησης και της ψυχικής τους υγείας, καθώς και στις αντιλήψεις της ευρύτερης κοινωνίας διαμέσου των στάσεων των συμμαθητών και των εκπαιδευτικών. Τρίτον, επιχειρείται η συσχέτιση των διεργασιών επιπολιτισμού με την ποιότητα της προσαρμογής, η οποία συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία των αντιφάσεων που —όχι σπάνια— χαρακτηρίζουν τις έρευνες με εφήβους μετανάστες και δίνει τις βασικές κατευθύνσεις για το σχεδιασμό παρεμβάσεων με σκοπό την καλύτερη προσέγγιση και πιο αποτελεσματική στήριξή τους (π.χ., Χατζηχρήστου & συν., 2001).

Όσον αφορά τις στρατηγικές επιπολιτισμού, έχει διαπιστωθεί η τάση σημαντικού αριθμού εφήβων μεταναστών για εναρμόνιση, όπου η διατήρηση παραδοσιακών στοιχείων της οικογένειας και των συμπατριωτών συνδυάζεται με την ενεργό επαφή και εμπλοκή με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Ωστόσο, ορισμένα παιδιά μεταναστών εκδηλώνουν θετική στάση προς την εθνική τους ομάδα και επιλέγουν να διατηρούν σχέσεις και επαφές κυρίως με ομοεθνείς, στρατηγική που είναι γνωστή ως διαχωρισμός. Από το άλλο μέρος, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου οι διεργασίες του επιπολιτισμού οδηγούν σε αφομοίωση, δηλαδή στην εγκατάλειψη της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας και τη σύναψη σχέσεων και συνδιαλλαγής με άτομα της ευρύτερης κοινωνίας της χώρας υποδοχής. Η αποτυχία της επιπολιτισμικής διαδικασίας έχει συνδεθεί με την περιθωριοποίηση ως κατάσταση σύγχυσης, όπου το άτομο βρίσκεται, αφενός, σε διαρκή αναζήτηση της οικειότητας και ικανοποίησης από το παρελθόν, και αφετέρου διέπεται από την αδυναμία να ενσωματώσει τα καινούργια πολιτισμικά στοιχεία (Berry, 1997. Berry et al., 2006).

Είτε επιλέξει κανείς να μελετήσει τη διαπολιτισμική επαφή με βάση την κατηγορική προσέγγιση των στρατηγικών επιπολιτισμού (εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμός, περιθωριοποίηση), είτε με βάση τα μοντέλα δύο διαστάσεων από τα οποία προκύπτουν οι στρατηγικές αυτές (προσανατολισμός προς τη χώρα καταγωγής, προσανατολισμός προς την κοινωνία υποδοχής), δεν μπορεί παρά να συνεκτιμήσει μια σειρά από παραμέτρους που ενισχύουν ή περιορίζουν την επιπολιτισμική διαδικασία. Ως τέτοιες διαμεσολαβητικές μεταβλητές αναφέρονται τα κίνητρα της μετανάστευσης, τα οποία περιλαμβάνουν παράγοντες ώθησης από τη χώρα καταγωγής και παράγοντες έλξης προς τη χώρα υποδοχής (Berry, 1997, 2006. Έμκε-Πουλοπούλου, 2007), η στάση της οικογένειας, οι πολιτικές της χώρας υποδοχής, οι οποίες αντιστοιχούν στις ευκαιρίες που προσφέρονται στους μετανάστες, το επίπεδο των προκαταλήψεων και διακρίσεων (Verkuyten, 2002), η πολιτισμική απόσταση μεταξύ της χώρας εγκατάστασης και της χώρας καταγωγής (Ward & Kennedy, 1993) και η γενιά μετανάστευσης (Roysircar-Sodowsky & Maestas, 2000).

Στην έρευνα σχετικά με την προσαρμογή των παιδιών μεταναστών συχνά περιγράφεται το λεγόμενο «παράδοξο της μετανάστευσης», το οποίο προέκυψε με βάση απρόσμενες διαπιστώσεις για την προσαρμογή των εφήβων μεταναστών συγκριτικά με τους γηγενείς συνομηλίκους τους (Garcia Coll, 2005. Sam et al., 2008). Για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι ορισμένοι έφηβοι μετανάστες εμφανίζουν το ίδιο υψηλή ή ακόμη και υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση, καλύτερη ψυχική υγεία και λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς από ό,τι οι γηγενείς μαθητές (Fulgini, 1998. Leung, Pe-Pua, & Karnilowicz, 2006), παρόλο που η διαβίωσή τους στην καινούργια χώρα, ως στρεσογόνος διαδικασία, συνιστά παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή τους. Άλλες φορές αναφέρονται αντιφατικά αποτελέσματα όσον αφορά τις δύο διαστάσεις της προσαρμογής, δηλαδή την ψυχολογική και την κοινωνικοπολιτισμική. Η ασυμφωνία αυτή εντοπίζεται σε περιπτώσεις όπου οι έφηβοι μετανάστες παρουσιά-

ζουν υψηλότερη ακαδημαϊκή επάρκεια σε σύγκριση με τους γηγενείς, αλλά παράλληλα αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο εμφάνισης προβλημάτων εσωτερίκευσης και εκδήλωσης προβλημάτων συμπεριφοράς (Baba, 2001). Προς αντίθετη κατεύθυνση κινούνται οι διαπιστώσεις από έρευνες στην Ελλάδα (Kolaitis et al., 2003. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008) και σε άλλες χώρες υποδοχής (Berry et al., 2006), όπου δεν διαπιστώθηκαν αυξημένα προβλήματα εσωτερίκευσης στους έφηβους μετανάστες, ενώ η ακαδημαϊκή τους επίδοση ήταν παρόμοια ή χαμηλότερη από την αντίστοιχη των γηγενών συμμαθητών τους.

Ως αντιφατικά θα μπορούσαν επίσης να χαρακτηριστούν τα πορίσματα σχετικά με τον επιπολιτισμό και την προσαρμογή των παιδιών που έχουν γεννηθεί στη χώρα καταγωγής (μετανάστες πρώτης γενιάς), σε σύγκριση με τα παιδιά που έχουν γεννηθεί στη χώρα υποδοχής (μετανάστες δεύτερης γενιάς). Αρκετοί ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς τείνουν να είναι προσανατολισμένοι προς τη χώρα υποδοχής σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι ομοεθνείς τους της πρώτης γενιάς (Roysircar-Sodowsky & Maestas, 2000). Τα παιδιά της δεύτερης γενιάς δεν έχουν βιώσει άμεσα την εμπειρία της μετανάστευσης και την αποδιοργάνωση της άφιξης στην καινούργια χώρα, δεν έχουν αντιμετωπίσει την πρόκληση της εκμάθησης της καινούργιας γλώσσας και των κοινωνικών κανόνων της χώρας υποδοχής, παρόμοιη η οικογένειά τους διατηρεί την πολιτισμική κληρονομιά της χώρας προέλευσης (Suárez-Orozco & Suárez-Orozco, 2001).

Πρόσφατες έρευνες στην Ελλάδα (π.χ. Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2007) εντοπίζουν σημαντική διακύμανση του επιπολιτισμού των παιδιών μεταναστών της πρώτης και της δεύτερης γενιάς, ωστόσο οι διαφορές αυτές συναρτώνται με την εθνική ομάδα προέλευσης. Για παράδειγμα, οι Πόντιοι παλιννοστούντες πρώτης και δεύτερης γενιάς τείνουν να προσανατολίζονται προς την εθνική τους ομάδα και δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ως προς αυτήν τη διάσταση του επι-

πολιτισμού. Αντίθετα, οι Αλβανοί έφηβοι της δεύτερης γενιάς δείχνουν μεγαλύτερη εμπλοκή με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής σε σύγκριση με τους ομοεθνείς τους της πρώτης γενιάς. Τα ευρήματα είναι αντικρουόμενα και ως προς τις δύο όψεις της προσαρμογής. Έρευνες στο εξωτερικό αναφέρουν ότι οι έφηβοι μετανάστες της πρώτης γενιάς έχουν υψηλότερη ψυχολογική επάρκεια, λιγότερα προβλήματα εξωτερίκευσης και χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση σε σύγκριση με τους μετανάστες της δεύτερης γενιάς. Αντίθετα, οι έφηβοι μετανάστες της δεύτερης γενιάς, αν και σημειώνουν υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση, εκδηλώνουν χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής ευεξίας (Hernández & Charney, 1998). Στην Ελλάδα επιβεβαιώνεται μερικώς το συγκεκριμένο εύρημα, με τους μετανάστες της δεύτερης γενιάς να διαφοροποιούνται μόνο σε ό,τι αφορά το μέσο όρο σχολικής βαθμολογίας, ο οποίος ανεξαρτήτως εθνικότητας είναι υψηλότερος σε σύγκριση με αυτόν των μεταναστών της πρώτης γενιάς (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2007).

Εκεί όπου οι περισσότερες έρευνες συγκλίνουν, είναι η διαπίστωση ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμού επιδρούν διαφορικά στην προσαρμογή των μεταναστών. Η εναρμόνιση σχετίζεται με τα υψηλότερα επίπεδα ψυχολογικής και κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής των εφήβων μεταναστών. Στην περίπτωση της αφομοίωσης και του διαχωρισμού η λειτουργικότητα των παιδιών μεταναστών είναι λιγότερο ικανοποιητική. Ενώ η περιθωριοποίηση συνδέεται σταθερά με προβληματική προσαρμογή (Berry et al., 2006). Σε άλλες περιπτώσεις, όπου μελετάται ο γενικότερος προσανατολισμός του ατόμου προς τον πολιτισμό των γονέων ή προς τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, διαπιστώνεται ότι η διαδικασία της προσαρμογής ακολουθεί διαφορετικές πορείες. Συγκεκριμένα, ο προσανατολισμός προς τη χώρα καταγωγής συνδυάζεται θετικά με την ψυχολογική προσαρμογή, ενώ ο προσανατολισμός προς τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συμβάλλει στην πρόβλεψη θετικής κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής (Berry et al., 2006. Sam et al., 2008). Σε άλλες έρευνες, ο προσανατολι-

σμός προς την ευρύτερη κοινωνία φαίνεται να αποτελεί ισχυρότερο παράγοντα πρόβλεψης της προσαρμογής των εφήβων μεταναστών από ό,τι ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2007. Motti-Stefanidi et al., 2008), συντελώντας επιπλέον στη μείωση των προβλημάτων εσωτερικεύσης (Turjeman, Mesch, & Fishman, 2008).

Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα

Οι Αλβανοί μετανάστες που έχουν εξασφαλίσει νόμιμη παραμονή στην Ελλάδα το 2003-04 ανέρχονται σε περίπου 432.000 αποτελώντας την πολυπληθέστερη μεταναστευτική ομάδα (63,2% των νόμιμων μεταναστών) στην ελληνική επικράτεια (Κόντης, 2006. Έμκε-Πουλοπούλου, 2007). Η μαζική μετανάστευση των Αλβανών προς την Ελλάδα καταγράφεται το 1990, ωστόσο άλλες δύο μεγάλες εισοδοί σημειώθηκαν το 1991 (King & Mai, 2002) και το 1997 (Olsen, 2000).

Η πλειονότητα των Αλβανών μεταναστών φαίνεται να ακολουθεί το μοντέλο της σταδιακής, «κατά δόσεις» μετανάστευσης, όπου τα παιδιά είτε παραμένουν πίσω με συγγενείς είτε μεταναστεύουν πριν από τους γονείς (Suárez-Orozco & Suárez-Orozco, 2001). Κάτι τέτοιο προκύπτει από επίσημα στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία οι μετανάστες αλβανικής εθνικότητας κατέχουν το 80% των αδειών που εκδόθηκαν με σκοπό την επανένωση της οικογένειας (Κόντης, 2006).

Τα επίσημα στοιχεία για το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών στην Ελλάδα δείχνουν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των προερχόμενων από την Αλβανία είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ παρόμοια με των γηγενών Ελλήνων (11-12%) φέρονται να είναι τα ποσοστά όσων έχουν φοιτήσει σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Κόντης, 2006. Λαμπριανίδης & Λυ-

μπεράκη, 2001). Ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες απασχολούνται στην οικοδομή, στις μεταφορές και στον αγροτικό τομέα, ενώ οι γυναίκες εργάζονται ως οικιακές βοηθοί ή στη φροντίδα ηλικιωμένων (Κασιμάτη, 2003), ως εργάτριες σε βιοτεχνίες και καθαριότητες (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Στην πλειονότητά τους έχουν συστηματική απασχόληση, ιδιαιτέρως όταν διαθέτουν νόμιμα έγγραφα παραμονής (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001).

Τα εμπειρικά δεδομένα όσον αφορά την ποιότητα της προσαρμογής των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα παρουσιάζουν αστάθεια και φαίνεται να εξαρτώνται από τους τομείς επάρκειας και τα κριτήρια που μελετώνται κάθε φορά. Για παράδειγμα, σε έρευνα με ενηλίκους μετανάστες από 35 χώρες βρέθηκε ότι οι προερχόμενοι από την Αλβανία εμφανίζουν τους θετικότερους δείκτες προσαρμογής, τόσο στον κοινωνικοοικονομικό όσο και στον ψυχολογικό τομέα (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Σε άλλη έρευνα, επίσης με ενηλίκους, διαπιστώθηκε σημαντικά αυξημένος βαθμός κατάθλιψης, αλλά και παρόμοιο επίπεδο άγχους των Αλβανών μεταναστών με Έλληνες στον ίδιο τόπο διαμονής (Σπανέα & Καλαντζή-Αζίζι, 2008). Ενώ μελέτη με εφήβους έδειξε ότι η εθνική καταγωγή αποτελεί περαιτέρω παράγοντα επικινδυνότητας για τη προσαρμογή των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία στο σχολικό πλαίσιο, ακόμη και μετά τον έλεγχο της κοινωνικοδημογραφικής αντιξοότητας που αντιμετωπίζουν (Motti-Stefanidi et al., 2008).

Ερευνητικοί στόχοι και υποθέσεις

Η παρούσα έρευνα είναι μέρος ευρύτερου προγράμματος της ομάδας Athena Studies of Resilient Adaptation⁷ για τη μελέτη της ψυχικής ανθεκτικότητας των μεταναστών και παλιννο-

7. Η ερευνητική ομάδα AStRA έχει προέλθει από τη συνεργασία του Κέντρου για τη Μελέτη της Ψυχοκοινωνικής Προσαρμογής Ομάδων Υψηλού Κινδύνου, του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, με το Ινστιτούτο Ανάπτυξης του Παιδιού, του Πανεπιστημίου της Μινεσότα των ΗΠΑ.

στούντων εφήβων (βλ. Μόττη-Στεφανίδη & συν., υπό έκδοση. Motti-Stefanidi et al., 2008. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008. Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2005. Μόττη-Στεφανίδη κ.ά., 2006. Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2007). Εξετάσθηκαν τρεις ενότητες ερωτημάτων:

- α. Πώς αντιμετωπίζουν οι έφηβοι μετανάστες από την Αλβανία τις προκλήσεις της διαπολιτισμικής επαφής; Δηλαδή, ποιες απαντήσεις δίνουν στα θεμελιώδη ερωτήματα που αφορούν τη διατήρηση της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας, αφενός, και τη σύναψη σχέσεων με Έλληνες, αφετέρου; Κατ' επέκταση, ποιες είναι οι στρατηγικές επιπολιτισμού που υιοθετούν;
- β. Πόσο καλά καταφέρνουν οι έφηβοι μετανάστες από την Αλβανία να προσαρμοστούν; Πόσο ικανοποιητική επάρκεια έχουν, συγκριτικά με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όσον αφορά τον ακαδημαϊκό τομέα (σχολική επίδοση, απουσίες), τον ψυχοκοινωνικό τομέα (σχέσεις με τους καθηγητές και με τους συμμαθητές) και τον ψυχολογικό τομέα (ψυχολογικά συμπτώματα); Η διάκριση αυτή των τομέων προσαρμογής είναι συμβατή με τη συναφή βιβλιογραφία (Berry et al., 2006). Για τη μελέτη του διαπροσωπικού τομέα, ειδικότερα, υιοθετήθηκε ο όρος «ψυχοκοινωνική προσαρμογή», ο οποίος εστιάζεται στις όψεις εκείνες της κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής που είναι ορατές και έχουν οικολογική αξία στο σχολικό πλαίσιο.
- γ. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στις διεργασίες επιπολιτισμού και στην ποιότητα της ακαδημαϊκής, ψυχοκοινωνικής και ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία; Το ερώτημα αυτό προεκτείνει τα δύο προηγούμενα διερευνώντας ουσιαστικά πιθανές μεταξύ τους διασυνδέσεις.

Με βάση την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που προηγήθηκε, τα ερευνητικά ερωτήματα εξειδικεύτηκαν σε ερευνητικές υποθέσεις, ως εξής:

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, αναμενόταν ότι οι περισσότεροι έφηβοι μετανάστες από την Αλβανία θα υιοθετούσαν τη στρατηγική επιπολι-

τισμού της εναρμόνισης, η οποία συγκροτείται από ταυτόχρονο προσανατολισμό των εφήβων προς τη χώρα υποδοχής και προς τον πολιτισμό των γονέων τους (Berry, 1997, 2006. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Georgas & Papastyliaou, 1996. Παπαστυλιανού, 2000). Επιπλέον, αναμενόταν ότι η συχνότητα προτίμησης της αφομοίωσης θα είναι υψηλότερη ανάμεσα στους μετανάστες μαθητές που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, συγκριτικά με τους συμπατριώτες τους της πρώτης γενιάς (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2006. Roysircar-Sodowsky & Maestas, 2000).

Σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, αναμενόταν ότι οι έφηβοι μετανάστες από την Αλβανία θα παρουσιάζουν χαμηλότερους δείκτες ψυχοκοινωνικής, αλλά όχι και ψυχολογικής προσαρμογής, συγκριτικά με τους Έλληνες συμμαθητές τους (Motti-Stefanidi et al., 2008. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008). Συγχρόνως, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς θα παρουσίαζαν καλύτερα επίπεδα προσαρμογής από ό,τι εκείνοι της πρώτης γενιάς λόγω της έκθεσής τους στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής ήδη από τη γέννησή τους (Roysircar-Sodowsky & Maestas, 2000).

Ως προς το τρίτο ερευνητικό ερώτημα, η εναρμόνιση και η αφομοίωση αναμενόταν να έχουν τη θετικότερη έκβαση όσον αφορά την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των εφήβων μεταναστών. Ωστόσο, η εναρμόνιση αναμενόταν να υπερέχει της αφομοίωσης όσον αφορά την ποιότητα της ψυχολογικής προσαρμογής. Ο διαχωρισμός αναμενόταν να συνδέεται θετικά με την ψυχολογική προσαρμογή και αρνητικά με τον ψυχοκοινωνικό τομέα, ενώ η περιθωριοποίηση θα συνδεόταν με δυσκολίες τόσο στην ψυχολογική όσο και στην ψυχοκοινωνική διάσταση (Berry et al., 2006).

2. Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Το δείγμα της έρευνας ήταν εν μέρει συμπληρωματικό, με την έννοια ότι σε αυτήν συμμετείχε το σύνολο των μαθητριών και των μαθητών

που φοιτούσαν στην Α' τάξη οκτώ Γυμνασίων της ευρύτερης περιφέρειας της Αθήνας. Ωστόσο, τα σχολεία επιλέχτηκαν με τυχαίο τρόπο από τους σχετικούς καταλόγους των Διευθύνσεων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στα σχολεία αυτά οι μετανάστες αποτελούσαν το 38% των εγγεγραμμένων μαθητών, ποσοστό που κυμάνθηκε από 24% έως 52% ανά σχολείο. Στο σύνολο των μεταναστών, οι μαθητές από την Αλβανία αντιπροσώπευαν το 91%, γι' αυτό και η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας. Το υπόλοιπο 9% των μεταναστών μαθητών, κατά κύριο λόγο παλιννοστούντες Πόντιοι από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, αποκλείστηκαν από περαιτέρω αναλύσεις εξαιτίας του μικρού αριθμού τους ($n=21$).

Έτσι, το τελικό «συμμετέχον στην έρευνα» δείγμα συγκρότησαν 219 έφηβοι από την Αλβανία (100 κορίτσια, 119 αγόρια). Από αυτούς, οι 177 (81%) ήταν μετανάστες πρώτης γενιάς, δηλαδή είχαν γεννηθεί στην Αλβανία και μετακινήθηκαν στην Ελλάδα μαζί με τους γονείς τους, ενώ 42 (19%) ήταν δεύτερης γενιάς, γεννημένοι στην Ελλάδα από Αλβανούς μετανάστες γονείς. Ως ομάδα σύγκρισης για τη μελέτη της σχολικής προσαρμογής των μεταναστών εφήβων χρησιμοποιήθηκαν 408 Έλληνες συμμαθητές τους (207 κορίτσια, 201 αγόρια).

Η μέση ηλικία των μαθητών από την Αλβανία ($M.O. = 14$ έτη, $T.A. = 0,77$) ήταν ελαφρώς μεγαλύτερη από την αντίστοιχη τιμή των Ελλήνων μαθητών ($M.O. = 13,55$ έτη, $T.A. = 0,42$), εύρημα που αποδίδεται στο γεγονός ότι ορισμένοι μαθητές από την Αλβανία είτε επαναλάμβαναν την ίδια τάξη είτε εντάχθηκαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα σε μικρότερη τάξη σε σχέση με τη χρονολογική ηλικία τους.

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση, μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών από την Αλβανία (93%) παρά Ελλήνων (82%) είχαν έγγαμους γονείς, ενώ η εικόνα αντιστρεφόταν για τους διαζευγμένους γονείς (11% Ελλήνων έναντι μόλις 4% μεταναστών από την Αλβανία), $\chi^2(3, n=627) = 14,74, p < 0,01$. Όσον αφορά το επίπεδο

εκπαίδευσης του πατέρα, τα ποσοστά των Ελλήνων υπερέιχαν στην ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση (47% έναντι 30% των Αλβανών), ενώ εκείνα των Αλβανών ήταν αυξημένα στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (65% έναντι 48% των Ελλήνων), $\chi^2(4, n=627) = 18,80, p < 0,001$. Παρομοίως, 44% των Ελληνίδων μητέρων ήταν απόφοιτες ανώτερης ή ανώτατης εκπαίδευσης (έναντι 26% των Αλβανίδων), ενώ 69% των μητέρων από την Αλβανία ήταν απόφοιτες Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (έναντι 49% των Ελληνίδων), $\chi^2(4, n=627) = 28,44, p < 0,001$. Ακόμα πιο εμφανείς ήταν οι διαφορές ως προς το επάγγελμα των γονέων, αν και ο αριθμός των ελλείπων στοιχείων κατέστησε μη έγκυρο τον απευθείας στατιστικό έλεγχο. Αναφέρεται πάντως ενδεικτικά ότι σχεδόν οι μισοί από τους Αλβανούς γονείς (47% των πατέρων, 52% των μητέρων) ήταν ανειδίκευτοι εργάτες, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τους Έλληνες γονείς ήταν μόλις 7% και 8%. Από το άλλο μέρος, 49% των Ελλήνων πατέρων και 53% των Ελληνίδων μητέρων κατείχαν υπαλληλικές θέσεις έναντι 12% και 10% για τους Αλβανούς πατέρες και μητέρες, αντίστοιχα.

Μέσα συλλογής των δεδομένων

Οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας αφορούσαν τις διεργασίες επιπολιτισμού των μεταναστών μαθητών και την ποιότητα της σχολικής τους προσαρμογής, όσον αφορά τον ακαδημαϊκό, τον ψυχοκοινωνικό και τον ψυχολογικό τομέα. Επιπλέον, χορηγήθηκε ένα ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων. Αναλυτικά, τα ψυχομετρικά μέσα έχουν ως εξής:

Επιπολιτισμός. Για τη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμού χρησιμοποιήθηκε μια προσαρμοσμένη έκδοση της Κλίμακας Επιπολιτισμού των Nguyen και Von Eye (2002), η οποία περιλάμβανε 22 από τις 50 ερωτήσεις του αρχικού εργαλείου. Η επιλογή των προτάσεων έγινε κατά τρόπο ώστε αφενός να εκπροσωπούνται και οι τρεις βασικοί θεματικοί άξονες της κλίμακας, αφετέρου για να διευκολυνθεί η διαδικασία συμπλή-

ρωσης με τη διαμόρφωση ομοιόμορφου τρόπου βαθμολόγησης (5βάθμια κλίμακα τύπου Likert, από 1=«ποτέ» μέχρι 5=«πάντα»). Με την Κλίμακα Επιπολιτισμού αξιολογούνται οι αξίες, οι στάσεις και οι συμπεριφορές των συμμετεχόντων όσον αφορά τρεις τομείς: καθημερινότητα (π.χ. «μου αρέσει να τρώω φαγητό όπως το φτιάχνουν [οι συμπατριώτες μου/στην Ελλάδα]»), διομαδικές σχέσεις (π.χ. «οι πιο πολλοί από τους κοντινούς μου φίλους είναι [συμπατριώτες μου/Έλληνες]») και γενικός πολιτισμικός προσανατολισμός (π.χ. «ως προς τη συμπεριφορά και τις αξίες μου, νιώθω ότι είμαι σαν τους [συμπατριώτες μου/Έλληνες]»). Όπως φαίνεται από τα παραδείγματα, οι προτάσεις είναι διατυπωμένες έτσι ώστε να μετρούν τους παραπάνω τομείς σε σχέση με την ομάδα των συμπατριωτών και των Ελλήνων γηγενών. Η διερευνητική ανάλυση παραγόντων (με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή) επιβεβαίωσε πράγματι αυτήν τη δομή, καθώς οι δύο παράγοντες που προέκυψαν, αφορούν τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες (11 προτάσεις) και τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες (11 προτάσεις). Οι παράγοντες αυτοί έχουν υψηλή αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (Cronbach's $\alpha=0,89$). Επιπλέον, σε άλλη έρευνα που διεξήχθη από την ίδια ερευνητική ομάδα (βλ. Motti-Stefanidi et al., 2008) βρέθηκε ότι η Κλίμακα Επιπολιτισμού διαθέτει υψηλή δομική ισοτιμία μεταξύ δύο διαφορετικών ομάδων μεταναστών στην Ελλάδα (δείκτες *Tucker's phi*=0,99).

Σχολική προσαρμογή. Για τη μελέτη του ακαδημαϊκού, του ψυχοκοινωνικού και του ψυχολογικού τομέα της προσαρμογής των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία στο σχολικό πλαίσιο συγκεντρώθηκαν πληροφορίες από πολλαπλές μεθόδους και πηγές:

- α. Η μέτρηση της *ακαδημαϊκής προσαρμογής* βασίστηκε στα αρχεία του σχολείου. Καταγράφηκε η βαθμολογία των μαθητών σε πέντε μαθήματα (Αρχαία Ελληνικά, Νέα Ελληνικά-Γλώσσα, Φυσική, Μαθηματικά, Ιστορία), από τα οποία προέκυψε στη συνέχεια ένας μέσος όρος *σχολικής επίδοσης*. Επιπλέον,

καταγράφηκε ο αριθμός των *απουσιών* των μαθητών κατά το πρώτο τρίμηνο του τρέχοντος σχολικού έτους.

- β. Η *ψυχοκοινωνική προσαρμογή* των μαθητών στο σχολικό πλαίσιο συμπεριέλαβε δύο ψυχομετρικά εργαλεία. Η συμπεριφορά των μαθητών στην τάξη αξιολογήθηκε από τους καθηγητές (συνήθως, το φιλόλογο ή τον υπεύθυνο καθηγητή κάθε Τμήματος) με ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο που αποτελούνταν από 18 προτάσεις και βαθμολογήθηκε με 5βάθμια κλίμακα Likert (από 1=«καθόλου» μέχρι 5=«πάρα πολύ»). Η διερευνητική ανάλυση κύριων συνιστωσών (με ορθογώνια περιστροφή) ανέδειξε τρεις παράγοντες, οι δύο από τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας: *ευσυνειδησία* (6 προτάσεις, π.χ. «συγκεντρώνεται στην τάξη») και *απουσία διαταρακτικής συμπεριφοράς* (5 προτάσεις, π.χ. «μπλέκεται συχνά σε καυγάδες», που βαθμολογήθηκαν αντίστροφα ώστε να δηλώνουν θετική προσαρμογή). Τόσο η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (Cronbach's $\alpha=0,88-0,92$) όσο και η δομική ισοτιμία του εργαλείου αυτού μεταξύ διαφορετικών εθνικών ομάδων εφήβων (*Tucker's phi*=0,97-0,98) έχουν βρεθεί ότι κυμαίνονται σε υψηλά επίπεδα (βλ. Motti-Stefanidi et al., 2008).

Η δεύτερη μέτρηση της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής αφορά τη *δημοτικότητα* των μαθητών, η οποία μετρήθηκε με το κοινωνιομετρικό τεστ των Coie, Dodge και Coppotelli (1982). Κάθε μαθήτρια/μαθητής κατονόμασε τρεις συμμαθητές (από το ίδιο Τμήμα) που συμπαθεί περισσότερο, καθώς και τρεις συμμαθητές που συμπαθεί λιγότερο. Από τη βαθμολόγηση του εργαλείου αυτού προκύπτει ένας δείκτης δημοτικότητας που εκφράζει τον αριθμό των θετικών προτιμήσεων μείον τον αριθμό των αρνητικών προτιμήσεων που συγκέντρωσε κάθε έφηβος. Επειδή στην παρούσα έρευνα η εθνική ομάδα αποτελεί βασική υπό μελέτη μεταβλητή, υπολογίστηκαν δύο δείκτες δημοτικότητας, με βάση τις δη-

λώσεις των Ελλήνων γηγενών και των μεταναστών συμμαθητών, αντίστοιχα.

- γ. Για τη μελέτη της *ψυχολογικής προσαρμογής*, οι έφηβοι κλήθηκαν να συμπληρώσουν το Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (Strengths and Difficulties Questionnaire, SDQ) του Goodman (1997), το οποίο έχει προσαρμοστεί στην ελληνική πραγματικότητα από τους Μπίμπου-Νάκου, Κιοσέογλου και Στογιαννίδου (2001). Οι 25 προτάσεις του εργαλείου αυτού βαθμολογούνται από 0=«δεν ισχύει» μέχρι 2=«ισχύει» και ομαδοποιούνται σε 4 κλίμακες ψυχολογικών συμπτωμάτων (συναισθηματικές διαταραχές, προβλήματα συμπεριφοράς, υπερκινητικότητα, προβλήματα στις σχέσεις με συνομηλίκους) και σε μία κλίμακα θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς. Στην έρευνα αυτή χρησιμοποιήθηκε ο συνολικός μέσος όρος των *ψυχολογικών προβλημάτων* και ο μέσος όρος της *θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς*. Οι μετρήσεις αυτές αποδείχτηκαν επαρκώς αξιόπιστες τόσο για τους μετανάστες από την Αλβανία όσο και για τους Έλληνες μαθητές (Cronbach's $\alpha=0,65-0,78$) με εξαίρεση την κλίμακα θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς, η εσωτερική συνέπεια της οποίας ήταν μάλλον χαμηλή για την ομάδα των Αλβανών εφήβων ($\alpha=0,55$).

Δημογραφικά στοιχεία. Το δημογραφικό ερωτηματολόγιο ήταν αυτοσχέδιο και περιλάμβανε πληροφορίες για το σύνολο των μαθητών (π.χ. φύλο, ηλικία, σχολείο και τάξη φοίτησης, χώρα γέννησης, οικογενειακή κατάσταση, επίπεδο εκπαίδευσης και επάγγελμα γονέων), καθώς και στοιχεία που αφορούσαν αποκλειστικά τους μετανάστες μαθητές (π.χ. τρόπο και χρόνο μετακίνησής τους στην Ελλάδα, σχολική φοίτηση στη χώρα υποδοχής και στη χώρα προέλευσης, γνώση και συχνότητα χρήσης της ελληνικής και της μητρικής γλώσσας).

Διαδικασία

Για την πρόσβαση στα σχολεία εκδόθηκε ειδική άδεια από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Η

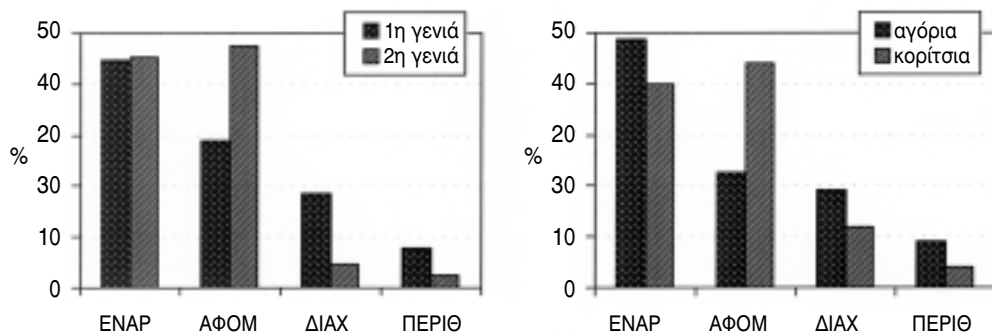
συμμετοχή των μαθητών στην έρευνα ήταν εθελοντική, ενώ επιπλέον ζητήθηκε εγγράφως η συγκατάθεση των γονέων τους (περίπου 5% αρνήθηκαν τη συμμετοχή). Τα ερωτηματολόγια, εκτός από τα ελληνικά, ήταν διαθέσιμα στην αλβανική και στη ρωσική γλώσσα, ακολουθώντας την τυπική διαδικασία της αντιστροφής μετάφρασης από δύο ανεξάρτητους διγλωσσους μεταφραστές. Ωστόσο, η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων (>95%) προτίμησαν να συμπληρώσουν την ελληνική έκδοση. Η συλλογή των δεδομένων έγινε κατά τη διάρκεια του δευτέρου τριμήνου του σχολικού έτους 2004-05, σε τρεις επισκέψεις για κάθε σχολικό συγκρότημα.

3. Ευρήματα

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα ευρήματα από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων όσον αφορά (α) τις διεργασίες επιπολιτισμού των μεταναστών μαθητών, (β) το επίπεδο της προσαρμογής τους στο σχολικό πλαίσιο και (γ) τη σχέση μεταξύ επιπολιτισμού και προσαρμογής, σε αντιστοιχία με τους τρεις βασικούς ερευνητικούς στόχους.

Επιπολιτισμός

Διαστάσεις επιπολιτισμού. Η σχετική σημασία που αποδίδουν οι Αλβανοί μαθητές στην ομάδα των συμπατριωτών και στην ομάδα των Ελλήνων ελέγχθηκε με τη σύγκριση των μέσων όρων των αντίστοιχων διαστάσεων της Κλίμακας Επιπολιτισμού. Η εφαρμογή του t-κριτηρίου για εξαρτημένα δείγματα έδειξε ότι ο μέσος όρος της διάστασης «προσανατολισμός προς τους Έλληνες» ($M.O.=3,78$, $T.A.=0,77$) ήταν υψηλότερος από την αντίστοιχη τιμή της διάστασης «προσανατολισμός προς τους Αλβανούς συμπατριώτες» ($M.O.=3,22$, $T.A.=0,90$), $t(219)=6,08$, $p<0,001$. Η διαφορά ξεπερνά τη μισή μονάδα σε αρχικές τιμές της πενταβάθμιας κλίμακας μέτρησης και δηλώνει ότι οι μετανάστες μαθητές από την Αλβανία τείνουν να προσεγγίζουν τον πολιτισμό της χώ-

Σχήμα 1

Στρατηγικές επιπολιτισμού των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία ως προς τη γενιά μετανάστευσης (αριστερά) και το φύλο (δεξιά)

ρας υποδοχής μάλλον, παρά αυτόν της εθνικής τους ομάδας. Μάλιστα, το εύρημα αυτό επιβεβαιώθηκε σε ξεχωριστές αναλύσεις για τους μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς, καθώς και ως προς το φύλο. Πάντως, και οι δύο δείκτες βρίσκονται πάνω από το μεσαίο σημείο της μετρικής κλίμακας, που σημαίνει καταρχήν διατήρηση σχέσεων και με τις δύο πολιτισμικές ομάδες.

Στρατηγικές επιπολιτισμού. Για τον εντοπισμό ομάδων όσον αφορά τις στρατηγικές επιπολιτισμού επιλέχθηκε η εφαρμογή της ανάλυσης κατά συστάδες. Με τον τρόπο αυτό οι στρατηγικές επιπολιτισμού αναδύονται εμπειρικά και δεν «επιβάλλεται» στα δεδομένα μια κατευθυνόμενη από τη θεωρία λύση (Lee, Sobal & Frongillo, 2003. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Χρησιμοποιήθηκε ο αλγόριθμος του Ward, ο οποίος ελαχιστοποιεί τη διακύμανση εντός των συστάδων που συγχωνεύονται σε κάθε στάδιο της ανάλυσης και μεγιστοποιεί τη διακύμανση μεταξύ των συστάδων που απομένουν (Aldenderfer & Blashfield, 1984). Η μελέτη του προφίλ των τεσσάρων πιο σημαντικών συστάδων που εντοπίστηκαν, έδειξε ότι αυτές αντιστοιχούν σαφώς στις στρατηγικές επιπολιτισμού που προβλέπει το μοντέλο του Berry (1997, 2006), όσον αφορά τόσο το εννοιολογικό περιεχόμενο, όσο και την αριθμητική τους εκπροσώπηση.

Επιπλέον, η λύση των τεσσάρων συστάδων υποβλήθηκε σε σειρά ελέγχων όσον αφορά τη σταθερότητά της (βλ. Asendorpf et al., 2001), με πολύ καλά αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, η ανάλυση επαναλήφθηκε πέντε φορές σε τυχαία επιλεγμένες ομάδες που αντιστοιχούσαν κάθε φορά στο 50% του δείγματος των μεταναστών εφήβων και με δεδομένο αριθμό συστάδων (μέθοδος k-means). Στη συνέχεια, καθεμιά από τις πέντε ομαδοποιήσεις συγκρίθηκε με την αρχική λύση. Ο δείκτης συμφωνίας *Cohen's kappa* κυμάνθηκε μεταξύ 0,79-0,85, ενώ ποσοστό 88% των εφήβων εντάχθηκαν στην ίδια συστάδα στις επαναληπτικές αναλύσεις. Το προφίλ των τεσσάρων συστάδων όσον αφορά τη στρατηγική επιπολιτισμού έχει ως εξής: Στην ομάδα της «εναρμόνισης» εντάχθηκαν 98 (44,7%) έφηβοι, οι οποίοι εμφάνισαν ισορροπημένα υψηλή βαθμολογία στον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες ($M.O. = 3,93$) και προς τους Έλληνες ($M.O. = 3,69$). Η δεύτερη ομάδα προσομοιάζει στη στρατηγική της «αφομοίωσης», εφόσον οι 71 (32,4%) μαθητές που την αποτελούν σημείωσαν τον υψηλότερο προσανατολισμό προς τους Έλληνες ($M.O. = 4,33$) και το χαμηλότερο προσανατολισμό προς τους Αλβανούς συμπατριώτες ($M.O. = 2,24$). Η τρίτη συστάδα βρίσκεται στον αντίποδα της δεύτερης, με πολύ υψηλή βαθμολογία στον προσα-

νατολισμό προς τους συμπατριώτες ($M.O.=4,21$) και πολύ χαμηλή στον προσανατολισμό προς τους Έλληνες ($M.O.=2,72$). Στη στρατηγική αυτή, προφανώς του «διαχωρισμού», εντάχθηκαν 35 (16%) μαθητές. Τέλος, η τέταρτη συστάδα ήταν η oligοπληθέστερη ($n=15$ ή 6,8%). Με χαμηλούς μέσους όρους και στις δύο διαστάσεις επιπολιτισμού (προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες και προς τους Έλληνες: 2,51 και 2,77, αντίστοιχα) τείνει αναμφίβολα προς την «περιθωριοποίηση».

Περαιτέρω έλεγχοι έδειξαν ότι η κατανομή των στρατηγικών επιπολιτισμού διαφοροποιείται ανάλογα με τη γενιά μετανάστευσης και το φύλο των εφήβων (βλ. Σχ. 1). Πιο συγκεκριμένα, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς (47,6%) προτίμησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό την αφομοίωση από ό,τι οι μετανάστες πρώτης γενιάς (28,8%). Αντιθέτως, συναντάμε ελάχιστους μετανάστες δεύτερης γενιάς στις στρατηγικές του διαχωρισμού (4,8%) και της περιθωριοποίησης (2,4%), ενώ τα ποσοστά για τους μετανάστες μαθητές πρώτης γενιάς είναι εμφανώς μεγαλύτερα (18,6% και 7,9%, αντίστοιχα), $\chi^2(3, n=219)=9,31, p<0,05$. Ως προς το φύλο, τα αγόρια υπερείχαν ελαφρώς αριθμητικά των κοριτσιών στην εναρμόνιση (48,7% έναντι 40%), στο διαχωρισμό (19,3% έναντι 12%) και στην περιθωριοποίηση (9,2% έναντι 4%), ενώ το ποσοστό των κοριτσιών στην αφομοίωση (44%) ήταν διπλάσιο από αυτό των αγοριών (22,7%), $\chi^2(3, n=219)=12,55, p<0,01$.

Σχολική προσαρμογή

Για την αξιολόγηση του επιπέδου της προσαρμογής των μεταναστών εφήβων από την Αλβανία στο σχολικό πλαίσιο χρησιμοποιήθηκαν οι Έλληνες συμμαθητές τους ως ομάδα ελέγχου. Οι οκτώ δείκτες ακαδημαϊκής προσαρμογής (βαθμοί, απουσίες), ψυχοκοινωνικής προσαρμογής (αξιολογήσεις της ευσυνειδησίας και της μη διαταρακτικής συμπεριφοράς από τους εκπαιδευτικούς, δημοτικότητα μεταξύ των γηγενών και των μεταναστών συμμαθητών), και ψυχολογικής προσαρμογής (αυτοαναφορές των ψυχο-

λογικών προβλημάτων και της θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς) υποβλήθηκαν σε πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης 2 (εθνική ομάδα) Χ 2 (φύλο). Τα αποτελέσματα έχουν ως εξής (βλ. επίσης Πίν. 1): Η αλληλεπίδραση εθνικής ομάδας Χ φύλου ήταν στατιστικώς ασήμαντη. Αντιθέτως, στατιστικώς σημαντικές ήταν οι κύριες επιδράσεις. Ξεκινώντας από την εθνική ομάδα, ο πολυμεταβλητός δείκτης *Wilks' Λ* ήταν ίσος με 0,73 και αντιστοιχούσε σε τιμή $F(8, 616)=28,34, p<0,001$. Ο δείκτης η^2 έδειξε ότι 27% της διασποράς της σχολικής προσαρμογής ερμηνεύεται από την εθνική ομάδα. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίστηκαν στους βαθμούς ($\eta^2=0,20$), τις απουσίες ($\eta^2=0,03$), τις αξιολογήσεις των εκπαιδευτικών για την ευσυνειδησία ($\eta^2=0,11$) και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά ($\eta^2=0,02$), καθώς και στη δημοτικότητα μεταξύ των γηγενών συμμαθητών ($\eta^2=0,11$). Σε όλες τις παραπάνω μετρήσεις, οι οποίες αφορούν την ακαδημαϊκή και την ψυχοκοινωνική προσαρμογή, οι Έλληνες μαθητές εμφάνισαν θετικότερη εικόνα από τους μετανάστες. Αντιθέτως, δεν εντοπίστηκαν διαφορές ως προς την εθνική ομάδα στις αυτοαναφορές των ψυχολογικών προβλημάτων και της θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς, οι οποίες αναφέρονται στην ψυχολογική προσαρμογή.

Στατιστικώς σημαντική ήταν και η επίδραση του φύλου. Σε πολυμεταβλητό επίπεδο, ο δείκτης *Wilks' Λ* ήταν ίσος με 0,83, και αντιστοιχούσε σε $F(8, 616)=15,46, p<0,001$, ενώ το μέγεθος της διασποράς της σχολικής προσαρμογής που ερμηνεύεται από τη σχέση αυτή άγγιξε το 17%. Το προφίλ των διαφορών μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σε μονομεταβλητό επίπεδο είναι πιο ευνοϊκό για τα κορίτσια, τα οποία εμφάνισαν υψηλότερους βαθμούς ($\eta^2=0,04$), λιγότερες απουσίες ($\eta^2=0,01$), θετικότερες αξιολογήσεις από τους καθηγητές τους όσον αφορά την ευσυνειδησία ($\eta^2=0,07$) και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά ($\eta^2=0,11$), πιο θετική κοινωνική συμπεριφορά ($\eta^2=0,01$), αλλά και ελαφρώς μεγαλύτερο αριθμό ψυχολογικών προβλημάτων ($\eta^2=0,02$) από ό,τι τα αγόρια.

Πίνακας 1
Μέσοι όροι των τομέων σχολικής προσαρμογής των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία
ως προς την εθνικότητα και το φύλο

	Εθνικότητα				Φύλο			
	ΑΛΒ	ΕΛΛ			ΑΓΟ	ΚΟΡ		
	M.O.	M.O.	F	η^2	M.O.	M.O.	F	η^2
Ακαδημαϊκός τομέας								
Βαθμοί	12,5	15,2	158,0***	20	13,28	14,37	26,9***	04
Απουσίες	9,1	5,9	17,8***	03	8,54	6,41	7,9**	01
Ψυχοκοινωνικός τομέας								
Ευσυνειδησία ^{ΕΚΠ}	3,5	4,1	77,1***	11	3,58	4,05	49,8***	07
Μη διαταρ. συμπερ. ^{ΕΚΠ}	4,5	4,7	14,3***	02	4,36	4,83	78,4***	11
Δημοτικότητα (ΕΛΛ)	-1,2	0,9	80,0***	11	-0,33	0,02	2,1	00
Δημοτικότητα (μεταν.)	0,1	-0,1	1,2	00	0,01	0,06	0,1	00
Ψυχολογικός τομέας								
Ψυχολ. προβλήμ. SDQ	0,5	0,5	1,0	00	0,46	0,53	9,9**	02
Θετική κοιν. συμπ. SDQ	1,6	1,6	1,2	00	1,55	1,64	8,8**	01

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. Η κλίμακα βαθμολόγησης για τις αξιολογήσεις των εκπαιδευτικών (ΕΚΠ) κυμαίνεται από 1=«καθόλου» μέχρι 5=«πάρα πολύ». Η βαθμολογία του κοινωνιομετρικού τεστ δημοτικότητας δηλώνει τον αριθμό των θετικών κατονομασιών μείον τον αριθμό των αρνητικών κατονομασιών από τους συμμαθητές. Η βαθμολογία του Ερωτηματολογίου Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (SDQ) κυμαίνεται από 0=«δεν ισχύει» έως 2=«ισχύει».

Ξεχωριστή πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης των οκτώ δεικτών σχολικής προσαρμογής πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά για τους μετανάστες μαθητές από την Αλβανία, ώστε να διερευνηθούν τυχόν διαφορές ως προς τη γενιά μετανάστευσης. Και σε αυτή την ανάλυση συμπεριλήφθηκε το φύλο ως ανεξάρτητος παράγοντας για τον έλεγχο πιθανών αλληλεπιδράσεων μεταξύ γενιάς μετανάστευσης Χ φύλου. Παρόλο που σε πολυμεταβλητό επίπεδο η αλληλεπίδραση αυτή ήταν στατιστικώς ασήμαντη, εντο-

πίστηκε, ωστόσο, μια τάση όσον αφορά τα ψυχολογικά προβλήματα, $F(1, 215)=4,33$, $p < 0,05$. Δηλαδή, ενώ τα κορίτσια πρώτης γενιάς ($M.O.=0,55$) ανέφεραν περισσότερα προβλήματα από ό,τι τα αγόρια πρώτης γενιάς ($M.O.=0,44$), στη δεύτερη γενιά παρατηρείται το αντίστροφο, δηλαδή τα αγόρια ($M.O.=0,59$) ανέφεραν ελαφρώς περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα από τα κορίτσια ($M.O.=0,50$).

Αλλά και η κύρια πολυμεταβλητή επίδραση της γενιάς μετανάστευσης ήταν στατιστικώς ση-

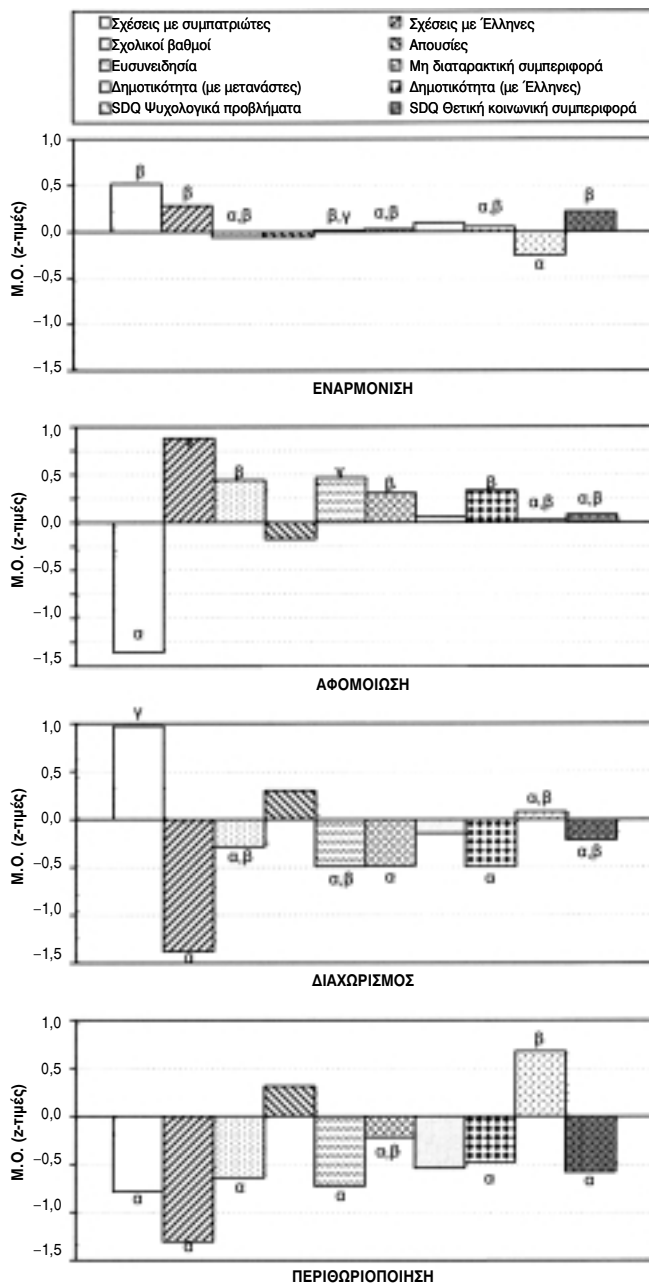
μαντική, $Wilks' \Lambda = 0,92$, $F(8, 208) = 2,36$, $p < 0,05$, και εξηγούσε το 8% της διασποράς του γραμμικού συνδυασμού των εξαρτημένων μεταβλητών. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονταν στους βαθμούς και στη δημοτικότητα μεταξύ των γηγενών συμμαθητών. Στην πρώτη περίπτωση, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς ($M.O. = 13,32$) σημείωσαν υψηλότερη σχολική επίδοση από ό,τι οι μετανάστες πρώτης γενιάς ($M.O. = 12,32$), $F(1, 215) = 5,13$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,02$. Στη δεύτερη περίπτωση, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς ($M.O. = 0,02$) αποδείχτηκαν περισσότερο δημοφιλείς μεταξύ των γηγενών συμμαθητών τους συγκριτικά με τους συμπατριώτες τους πρώτης γενιάς ($M.O. = -1,53$), $F(1, 215) = 9,70$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,04$.

Επιπολιτισμός και σχολική προσαρμογή

Η στρατηγική επιπολιτισμού (εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμός, περιθωριοποίηση) αποτέλεσε τον ανεξάρτητο παράγοντα σε πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης με εξαρτημένες μεταβλητές τους δείκτες σχολικής προσαρμογής. Το αποτέλεσμα της ανάλυσης αυτής ήταν στατιστικώς σημαντικό σε πολυμεταβλητό επίπεδο, $Wilks' \Lambda = 0,76$, $F(24, 604) = 2,52$, $p < 0,001$. Σύμφωνα με το δείκτη η^2 , ποσοστό 9% της διασποράς του γραμμικού συνδυασμού των εξαρτημένων μεταβλητών ερμηνεύεται από την επίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμού. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, οι διαφορές εντοπίζονται στη σχολική βαθμολογία $F(3, 215) = 6,51$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,08$, στις αξιολογήσεις των καθηγητών όσον αφορά την ευσυνειδησία $F(3, 215) = 9,85$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,12$, και την απουσία διαταρακτικής συμπεριφοράς $F(3, 215) = 4,70$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,06$, στη δημοτικότητα μεταξύ των γηγενών συμμαθητών $F(3, 215) = 6,17$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,08$, στον αριθμό ψυχολογικών προβλημάτων $F(3, 215) = 3,25$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,04$, και στη θετική κοινωνική συμπεριφορά $F(3, 215) = 2,84$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,04$. Ακολούθησαν πολλαπλές συγκρίσεις των μέσων όρων ανά ζεύγη με το post hoc κριτήριο του Scheffé. Τα αποτελέσματα των

αναλύσεων αυτών, καθώς και το προφίλ των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία όσον αφορά τη σχολική τους προσαρμογή παρουσιάζονται στο Σχ. 2. Στο σχήμα αυτό έχουν χρησιμοποιηθεί οι δευτερογενείς z-τιμές, αντί των αρχικών δεδομένων, προκειμένου να αναδειχθούν καθαρότερα οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ των στρατηγικών επιπολιτισμού.

Όπως φαίνεται στο Σχ. 2, η στρατηγική της περιθωριοποίησης εμφανίζει το χειρότερο προφίλ σε όλους τους τομείς της σχολικής προσαρμογής, καθώς είχε τη χαμηλότερη σχολική επίδοση ($M.O. = -0,78$), τις πιο αρνητικές αξιολογήσεις από τους καθηγητές όσον αφορά την ευσυνειδησία ($M.O. = -0,73$), τη χαμηλότερη δημοτικότητα μεταξύ των γηγενών συμμαθητών ($M.O. = -0,48$), τα περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα ($M.O. = -0,68$) και τη λιγότερο θετική κοινωνική συμπεριφορά ($M.O. = -0,58$). Κάπως πιο ευνοϊκή είναι η εικόνα για τη στρατηγική του διαχωρισμού, η οποία βρίσκεται σε ενδιάμεσο επίπεδο όσον αφορά τη σχολική επίδοση ($M.O. = -0,29$), τις αξιολογήσεις της ευσυνειδησίας ($M.O. = -0,49$), τα ψυχολογικά προβλήματα ($M.O. = +0,08$) και τη θετική κοινωνική συμπεριφορά ($M.O. = -0,21$). Ωστόσο, οι έφηβοι αυτοί αξιολογούνται πιο αρνητικά από τις υπόλοιπες ομάδες όσον αφορά τη διαταρακτική συμπεριφορά τους ($M.O. = -0,49$). Στη στρατηγική της αφομοίωσης ανήκει η θετικότερη έκβαση αναφορικά με τις όψεις της σχολικής προσαρμογής που άπτονται του ακαδημαϊκού και του ψυχοκοινωνικού τομέα, όπως είναι η σχολική βαθμολογία ($M.O. = +0,35$), οι αξιολογήσεις της συμπεριφοράς από τους καθηγητές ($M.O._{\text{ΕΥΣΥΝ}} = +0,38$, $M.O._{\text{ΜΗΔΙΑΤ}} = +0,25$) και η δημοτικότητα μεταξύ των Ελλήνων συμμαθητών ($M.O. = +0,27$). Τέλος, η στρατηγική της εναρμόνισης τοποθετείται κοντά στην ομάδα της αφομοίωσης όσον αφορά τους παραπάνω τομείς, ενώ επιπλέον εμφανίζει τη θετικότερη ψυχολογική προσαρμογή με βάση τις αυτοαναφορές των ψυχολογικών προβλημάτων ($M.O. = -0,15$) και της θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς ($M.O. = +0,12$).

Σημείωση: Μέσοι όροι με κοινό δείκτη δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των συγκρινόμενων ομάδων σύμφωνα με το post hoc κριτήριο του Scheffé για $\alpha=0,05$.

Σχήμα 2

Προφίλ διομαδικών σχέσεων και σχολικής προσαρμογής των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία

4. Συζήτηση

Η έρευνα αυτή είχε ως σκοπό να μελετήσει τις διεργασίες επιπολιτισμού των εφήβων μεταναστών μαθητών από την Αλβανία, να συγκρίνει τη σχολική επάρκεια, την ψυχοκοινωνική και την ψυχολογική τους προσαρμογή με αυτή των γηγενών συμμαθητών τους και επιπλέον να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στον επιπολιτισμό και την ποιότητα της προσαρμογής των εφήβων αυτών στο σχολικό πλαίσιο.

Η κλίμακα μέτρησης που χρησιμοποιήθηκε (Nguyen & Von Eye, 2002), επιτρέπει δύο επίπεδα μελέτης της επιπολιτισμικής διαδικασίας. Το πρώτο επίπεδο εστιάζει σε δύο ανεξάρτητες συνιστώσες του επιπολιτισμού, τον προσανατολισμό του εφήβου προς τον πολιτισμό της οικογένειας και της εθνικής του ομάδας, αφενός, και τον προσανατολισμό προς τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, αφετέρου. Το δεύτερο επίπεδο μελέτης συνδυάζει τις παραπάνω διαστάσεις σε μια κατηγορική προσέγγιση με βάση την οποία προκύπτουν τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού, αντίστοιχες με αυτές του μοντέλου του Berry (1997, 2006), δηλαδή η εναρμόνιση, η αφομοίωση, ο διαχωρισμός και η περιθωριοποίηση.

Καταρχήν, βρέθηκε ότι οι μαθητές από την Αλβανία έχουν ισχυρότερο προσανατολισμό προς τον πολιτισμό της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας παρά προς αυτόν της εθνικής τους ομάδας. Συγχρόνως, τείνουν να διατηρούν παραδοσιακές αξίες, στάσεις και συμπεριφορές, στο βαθμό ενδεχομένως που δεν έρχονται σε σύγκρουση με την κοινωνία υποδοχής και δεν εγείρουν εμπόδια κατά την επαφή με τους Έλληνες γηγενείς. Το εύρημα αυτό συνάδει με πορίσματα μελετών όπου διαπιστώνεται ότι η υιοθέτηση αξιών της ευρύτερης κοινωνίας δεν είναι ασύμβατη με τη διατήρηση αξιών παρόμοιων με εκείνες των γονέων (Chun & Akutsu, 2003).

Η παραπάνω εικόνα ενισχύεται από την εξέταση της κατανομής των στρατηγικών επιπολιτισμού. Σχεδόν οι μισοί μετανάστες μαθητές από την Αλβανία εντάχθηκαν στην εναρμόνιση, ακολουθεί η τακτική της αφομοίωσης (με αναλογία

περίπου 3 στους 10), ενώ χαμηλότερα ήταν τα ποσοστά των εφήβων μεταναστών που τοποθετήθηκαν στον διαχωρισμό και, ακόμα λιγότερο, στην περιθωριοποίηση. Είναι αξιόλογη η σύγκλιση της παραπάνω εικόνας (ακόμη και σε επίπεδο ποσοστών) με προγενέστερη μελέτη σε δείγμα εφήβων μαθητών από τη Βόρεια Ήπειρο (Georgas & Papastyliaou, 1996). Επιπλέον, στην παρούσα έρευνα παρατηρείται ότι η αφομοίωση είναι πιο δημοφιλής μεταξύ των μεταναστών δεύτερης γενιάς, οι οποίοι τείνουν να αποφεύγουν το διαχωρισμό και την περιθωριοποίηση σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι συμπατριώτες τους της πρώτης γενιάς. Και αυτό το εύρημα συγκλίνει εν μέρει με πορίσματα άλλων μελετών στην Ελλάδα (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Παπαστυλιανού, 2000) και διεθνώς (Berry et al., 2006).

Όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες, η εναρμόνιση αναδεικνύεται μεν ως η πιο επιθυμητή στρατηγική, αλλά αυτό ισχύει κυρίως για τους μετανάστες της πρώτης γενιάς. Οι περισσότεροι μετανάστες της δεύτερης γενιάς φαίνεται να έχουν μετακινηθεί προς τον πολιτισμό της ευρύτερης κοινωνίας. Τα παιδιά που εκτίθενται στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής ήδη από τη γέννησή τους ενδέχεται να μη βιώνουν τον επιπολιτισμό ως μεταβολή και ενσωμάτωση στη νέα πατρίδα (Zane & Mak, 2003), αλλά κυρίως ως αναπτυξιακή διαδικασία, κατά παρόμοιο τρόπο με τους γηγενείς συνομηλίκους τους. Συνολικά, τα ευρήματά μας όσον αφορά τον επιπολιτισμό των εφήβων πρώτης και δεύτερης γενιάς από την Αλβανία δηλώνουν ότι, μακροπρόθεσμα, οι μετανάστες τείνουν να υιοθετούν περισσότερο λειτουργικές στρατηγικές επιπολιτισμού, ανάλογα με τις δυνατότητες και τους περιορισμούς που τίθενται στην κοινωνία υποδοχής (Χρυσόχοδου, 2005).

Όσον αφορά το φύλο, διαπιστώθηκε σημαντικά μεγαλύτερη προτίμηση των κοριτσιών προς την αφομοίωση, σε αντίθεση με τα αγόρια που υπερέιχαν αριθμητικά στην περιθωριοποίηση και —λιγότερο— στο διαχωρισμό και στην εναρμόνιση. Παρόμοια ευρήματα έχουν εντοπιστεί σε άλλες έρευνες (π.χ. Berry et al., 2006). Οι παραδοσιακές αξίες της αλβανικής οικογένειας που

αναθέτουν στη γυναίκα την ανατροφή των παιδιών και προωθούν την υποταγή της στην κυριαρχία του άντρα (Beqja, 2000) είναι πιθανόν λιγότερο ελκυστικές για τα κορίτσια από την Αλβανία. Επιπλέον, οι αυξημένες υποχρεώσεις των παιδιών — ιδιαιτέρως δε των κοριτσιών — μετά τη μετανάστευση, όπου συχνά αναλαμβάνουν την ευθύνη του σπιτιού ή γίνονται «γονείς» για τα μικρότερα αδέρφια (Chun & Akutsu, 2003), ίσως να ωθούν τα κορίτσια περισσότερο από ό,τι τα αγόρια προς την υιοθέτηση των αξιών της ελληνικής κοινωνίας, όπου η αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων των δύο φύλων έχει αμβλυνθεί τις τελευταίες δεκαετίες (Georgas, 1989).

Ο δεύτερος στόχος της έρευνας ήταν να εξετάσει την ακαδημαϊκή επάρκεια (βαθμοί, απουσίες) και την προσαρμογή των εφήβων από την Αλβανία, συγκριτικά με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όσον αφορά τον ψυχοκοινωνικό τομέα (αξιολογήσεις της συμπεριφοράς από τους καθηγητές, δημοτικότητα) και τον ψυχολογικό τομέα (αυτοαναφορές ψυχολογικών προβλημάτων και θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς). Τα ευρήματα έδειξαν ότι οι δύο ομάδες διέφεραν μεταξύ τους σε αρκετούς από τους παραπάνω δείκτες. Ειδικότερα, οι μαθητές από την Αλβανία είχαν χαμηλότερο μέσο όρο βαθμολογίας και περισσότερες απουσίες, ήταν λιγότερο δημοφιλείς και αξιολογήθηκαν πιο αρνητικά από τους καθηγητές όσον αφορά την ευσυνειδησία και τη διαταρακτική συμπεριφορά, συγκριτικά με τους γηγενείς μαθητές. Πάντως, οι έφηβοι μετανάστες της δεύτερης γενιάς είχαν υψηλότερο μέσο όρο βαθμολογίας και ήταν περισσότερο δημοφιλείς από τους μετανάστες της πρώτης γενιάς. Από το άλλο μέρος, οι γηγενείς και οι μετανάστες μαθητές δεν διέφεραν όσον αφορά τις αυτοαναφορές των ψυχολογικών συμπτωμάτων και της θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς. Εν τούτοις, εντοπίστηκε διαφοροποίηση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών πρώτης και δεύτερης γενιάς στον αριθμό των ψυχολογικών προβλημάτων: τα κορίτσια πρώτης γενιάς και τα αγόρια δεύτερης γενιάς ανέφεραν περισσότερα συμπτώματα από ό,τι τα αγόρια πρώτης γενιάς και τα κορίτσια δεύτερης γενιάς.

Η χαμηλότερη σχολική επάρκεια των μεταναστών μαθητών συγκριτικά με τους γηγενείς συμμαθητές τους στις βαθμίδες υποχρεωτικής εκπαίδευσης αποτελεί τεκμηριωμένο εύρημα στην έρευνα για τη μετανάστευση στην Ελλάδα (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2007. Motti-Stefanidi et al., 2008). Τα επίσημα στοιχεία φαίνεται να επιβεβαιώνουν την παραπάνω εικόνα, τουλάχιστον ως προς τη σχολική επίδοση (Κόντης, 2006). Αν και το δικαίωμα στην εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών είναι κατοχυρωμένο με βάση διεθνείς συμβάσεις και το ελληνικό σύνταγμα (Εμκε-Πουλοπούλου, 2007), το ποσοστό των μεταναστών μαθητών στα σχολεία μειώνεται σταθερά καθώς αυξάνεται η εκπαιδευτική βαθμίδα: από 8,6% για το Δημοτικό, σε 6,9% για το Γυμνάσιο και μόλις 3,2% για το Λύκειο (Γκότοβος & Μάρκου, 2003). Παρόλο που η σχολική επίδοση των Αλβανών μαθητών Λυκείου είναι ίση ή και καλύτερη από την επίδοση των Ελλήνων συμμαθητών τους (Σκούρτου, Βρατσάλης & Γκόβαρης, 2004), το εύρημα αυτό αφορά μόνο το μικρό ποσοστό των Αλβανών μαθητών που συνέχισαν τη φοίτηση στη βαθμίδα αυτή. Το συμπέρασμα που προκύπτει για τους μετανάστες μαθητές στο Γυμνάσιο είναι ότι η δυσκολία να αντεπεξέλθουν στις μαθησιακές απαιτήσεις του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος τους καθιστά ομάδα υψηλού κινδύνου για σχολική διαρροή στο μέλλον.

Οι έφηβοι μετανάστες από την Αλβανία φαίνεται να αντιμετωπίζουν προβλήματα στον ψυχοκοινωνικό τομέα της προσαρμογής τους και τα προβλήματα αυτά είναι πιο έντονα για τα παιδιά πρώτης γενιάς. Έρευνες έχουν συσχετίσει την χαμηλή σχολική προσαρμογή των παιδιών των μεταναστών με παράγοντες απώθησης εντός του εκπαιδευτικού συστήματος (Vedder & Horenczyk, 2006). Η αδυναμία του σχολείου να αντιμετωπίσει τις γνωστικές και συναισθηματικές ανάγκες των μεταναστών μαθητών, οι αρνητικές στάσεις και οι διακρίσεις απέναντί τους (Dimakos & Tasiopoulou, 2003. Μίτλης, 1998), αλλά και η δυσκολία των γονέων να συμμετάσχουν ενεργά στη σχολική ζωή (Suárez-Orozco & Suárez-Orozco,

2001) δυσχεραίνουν τη σχολική προσαρμογή των παιδιών αυτών. Σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα φαίνεται πως αποτελεί η ανεπαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2007). Παρά τα βήματα που έγιναν με την καθιέρωση θεσμικών μέτρων για την ενίσχυση των μεταναστών μαθητών, όπως οι τάξεις υποδοχής, στην πράξη οι σχετικές ρυθμίσεις λειτουργούν αποσπασματικά και ανεπαρκώς (Νικολάου, 2000), ενώ άλλες, όπως η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, δεν εφαρμόζονται καθόλου (Δαμανάκης, 2001). Θα συμφωνήσουμε με τη διαπίστωση ότι η διδασκαλία της γλώσσας στο ελληνικό σχολείο «παραμένει ουσιαστικά προσανατολισμένη στην λογική της αντιστάθμισης του γλωσσικού ελλείμματος και της πολιτισμικής αφομοίωσης των αλλοδαπών μαθητών» (Σκούρου, Βρατσάλης & Γκόβαρης, 2004, σελ. 24).

Η απουσία διαφορών όσον αφορά την ψυχολογική προσαρμογή των εφήβων από την Αλβανία και των Ελλήνων γηγενών είναι εύρημα συμβατό με άλλες μελέτες στην ελληνική πραγματικότητα (Motti-Stefanidi et al., 2008). Ενδέχεται δε να συνδέεται με την ποιότητα της προσαρμογής των γονέων, η οποία μπορεί να λειτουργεί υποστηρικτικά για την ψυχική υγεία των παιδιών. Επιπλέον, θεωρητικά και εμπειρικά δεδομένα από το χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας τεκμηριώνουν ότι τα άτομα ενεργοποιούν με ευέλικτο τρόπο διάφορες στρατηγικές για να διατηρήσουν θετική αυτοαντίληψη όταν απειλείται η κοινωνική τους ταυτότητα. Τέτοιες στρατηγικές είναι η αναγνώριση της προκατάληψης σε βάρος της εθνικής ομάδας μάλλον παρά σε βάρος του από-μου, οι καθοδικές κοινωνικές συγκρίσεις, η ενίσχυση των δεσμών με την εθνική ομάδα και η αποσύνδεση της αυτοεκτίμησης από όψεις της ταυτότητας που απειλούνται (βλ. Παυλόπουλος, 2006, για σχετική ανασκόπηση). Ορισμένες από τις στρατηγικές αυτές μπορεί να έχουν αρνητικές επιπτώσεις σε άλλους τομείς της προσαρμογής, όπως η σχολική επάρκεια, αλλά παραμένουν λειτουργικές στο βαθμό που προστατεύουν την αυτοεκτίμηση και συμβάλλουν στη διατήρηση θετικής αυτοεικόνας.

Τα πορίσματα από τη μελέτη της προσαρμογής σε συνάρτηση με τον επιπολιτισμό των μεταναστών μαθητών από την Αλβανία καταδεικνύουν συστηματικές συσχετίσεις. Συγκεκριμένα, η εναρμόνιση συνδέθηκε με τα λιγότερα ψυχολογικά προβλήματα και ικανοποιητικό βαθμό σχολικής επάρκειας. Το αποτέλεσμα αυτό αποτελεί σαφή ένδειξη ότι ο συνδυασμός της πολιτισμικής διατήρησης των στοιχείων της χώρας καταγωγής με την ενσωμάτωση στοιχείων από την κουλτούρα της χώρας υποδοχής όχι μόνο είναι εφικτός (Chun & Akutsu, 2003), αλλά οδηγεί σε πιο θετική και ισορροπημένη έκβαση στους τομείς της σχολικής προσαρμογής που μελετήθηκαν. Όπως αναμενόταν, το πιο χαμηλό επίπεδο προσαρμογής ανέφεραν οι έφηβοι που υιοθέτησαν τη στρατηγική της περιθωριοποίησης (Berry, 2006. Berry et al., 2006). Η ομάδα του διαχωρισμού τοποθετήθηκε σε ενδιάμεσο επίπεδο προσαρμογής, που όμως συνοδεύτηκε από αυξημένα προβλήματα διαταρακτικής συμπεριφοράς. Η έμφαση στην ομάδα των συμπατριωτών, η οποία χαρακτηρίζει αυτή τη στρατηγική, ενδέχεται να δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις των μεταναστών μαθητών με τους εκπαιδευτικούς, ιδιαιτέρως όταν πρόκειται για ζητήματα πειθαρχίας και ορίων. Οι έφηβοι που επέλεξαν την αφομοίωση είχαν εμφανώς την καλύτερη σχολική προσαρμογή όσον αφορά τον ψυχοκοινωνικό τομέα. Η θετική αυτή εικόνα πιθανόν να ενισχύεται από τον αφομοιωτικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας, γενικά, και του ελληνικού σχολείου, ειδικότερα (Δαμανάκης, 2001. Νικολάου, 2000). Ωστόσο, η υποβάθμιση των στοιχείων του πολιτισμού της χώρας προέλευσης φαίνεται να συνεπάγεται συμβολική και ψυχολογική απομάκρυνση των παιδιών αυτών από την οικογένεια και την εθνική τους ομάδα και, κατά συνέπεια, απώλεια στήριξης από το κοντινό περιβάλλον και μεγαλύτερη αβεβαιότητα (Akhtar, 1999), με αποτέλεσμα η ομάδα αυτή να εμφανίζει ελαφρώς χαμηλότερο επίπεδο ψυχολογικής προσαρμογής συγκριτικά με τη στρατηγική της εναρμόνισης.

Το εύρημά μας ότι η εναρμόνιση και η αφο-

μοίωση συνδέονται με παρόμοια θετικό επίπεδο επάρκειας από ποσοτική άποψη, αλλά παρουσιάζουν διαφορετικό ποιοτικό προφίλ προσαρμογής (με την εναρμόνιση να υπερέχει στον ψυχολογικό τομέα και την αφομοίωση στον ακαδημαϊκό και τον ψυχοκοινωνικό) οδηγεί σε ορισμένες διαπιστώσεις. Πρώτον, αναδεικνύεται η σημασία του προσανατολισμού προς τη χώρα υποδοχής για την προσαρμογή των μεταναστών εφήβων, εφόσον και οι δύο παραπάνω στρατηγικές χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό σχέσεων με την ελληνική κοινωνία. Η αυξημένη βαρύτητα της διάστασης αυτής, έναντι του εθνικού προσανατολισμού, δεν είναι νέο εύρημα (βλ. π.χ. Motti-Stefanidi et al., 2008) και αποτελεί έμμεση επιβεβαίωση του αφομοιωτικού προτύπου της ελληνικής κοινωνίας. Δηλαδή, μεγαλύτερος βαθμός αντιλαμβανόμενης ομοιότητας των εθνοπολιτισμικών ομάδων με την κυρίαρχη κουλτούρα συνδέεται με θετικότερη έκβαση της διαπολιτισμικής επαφής (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Δεύτερον, αν και από ψυχολογική άποψη η εναρμόνιση είναι η θετικότερη στρατηγική επιπολιτισμού, δεν πρέπει να υποβαθμιστεί η υπεροχή της αφομοίωσης στον ακαδημαϊκό και τον ψυχοκοινωνικό τομέα, δεδομένου ότι η σχολική επιτυχία αποτελεί σημαντικό εφόδιο για τη μελλοντική πορεία του εφήβου, επιτρέποντας την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και διευρύνοντας τις επιλογές όσον αφορά την επαγγελματική αποκατάσταση.

Συμπεράσματα – Προτάσεις

Τα συμπεράσματα της παρούσας έρευνας μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Η πορεία του επιπολιτισμού των εφήβων μεταναστών από την Αλβανία λαμβάνει, κατά κύριο λόγο, το χαρακτήρα της εναρμόνισης και, δευτερευόντως, της αφομοίωσης στη χώρα υποδοχής. Ορισμένοι έφηβοι βιώνουν το διαχωρισμό, δηλαδή την προσκόλληση στις αξίες, τις στάσεις και τις συμπεριφορές της χώρας των γονέων, διατηρώντας μικρότερη επαφή με την ευρύτερη κοινωνία. Ενώ λιγότερα είναι τα παιδιά που περιχαράκωνται

στον αποπροσανατολισμό και τη σύγχυση της περιθωριοποίησης, καθώς δεν καταφέρνουν να συμφιλιώσουν στάσεις, αξίες και συμπεριφορές της οικογένειας με αυτές του πολιτισμού της χώρας υποδοχής.

Όσον αφορά την προσαρμογή, η οποία αντιμετωπίζει τη «διπλή πρόκληση» των διεργασιών του επιπολιτισμού και των αναπτυξιακών στόχων της εφηβείας, δεν φαίνεται να υπάρχει πλήρης αντιστοίχιση μεταξύ των επιμέρους τομέων που μελετήθηκαν. Ενώ οι έφηβοι μετανάστες έχουν εμφανώς χαμηλότερη ακαδημαϊκή και ψυχοκοινωνική επάρκεια από τους γηγενείς συνομηλίκους τους, δεν διαφέρουν από αυτούς στον αριθμό των ψυχολογικών συμπτωμάτων και στη θετική κοινωνική συμπεριφορά. Οι μετανάστες της δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν πιο θετική εικόνα από τα παιδιά που γεννήθηκαν στη χώρα των γονέων σε ορισμένους δείκτες της σχολικής προσαρμογής, όπως η σχολική βαθμολογία και η δημοτικότητα μεταξύ των συμμαθητών.

Κατ' αναλογία με διεθνείς έρευνες (π.χ. Berry et al., 2006), βρέθηκε ότι η στρατηγική της εναρμόνισης αποτελεί έναν λειτουργικό και ισορροπημένο τρόπο προσαρμογής των εφήβων μεταναστών, ιδιαιτέρως στον ψυχολογικό τομέα. Ωστόσο, και η αφομοίωση συνέβαλε στην επίτευξη υψηλής ακαδημαϊκής και ψυχοκοινωνικής επάρκειας, χωρίς να υστερεί σημαντικά σε ψυχολογικό επίπεδο. Στην περίπτωση του διαχωρισμού, οι μετανάστες μαθητές παρουσιάζουν σχετικά καλή σχολική επίδοση, αλλά εμφανίζουν αυξημένη διαταρακτική συμπεριφορά στις σχέσεις με τους συμμαθητές και καθηγητές. Η περιθωριοποίηση οδηγεί σε προβληματική προσαρμογή, η οποία συνδυάζει χαμηλή σχολική επίδοση και ευσυνειδησία, υψηλή διαταρακτική συμπεριφορά και αυξημένο αριθμό ψυχολογικών προβλημάτων.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, αλλά και προηγούμενων μελετών (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2007. Motti-Stefanidi et al., 2008. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008) υποδεικνύουν σταθερά ότι οι έφηβοι μετανάστες από την Αλβανία αντιμετωπίζουν προβλήματα προσαρμογής στο σχολείο. Με δεδο-

μένη τη φοίτηση αυξανόμενου αριθμού μεταναστών στα σχολεία της ελληνικής επικράτειας και συγχρόνως την άνιση σχολική τους επιτυχία σε σύγκριση με το γηγενή πληθυσμό, η ελληνική πολιτεία οφείλει να δημιουργήσει συνθήκες οι οποίες προάγουν την ομαλή ανάπτυξη και την ευημερία των παιδιών αυτών, τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή και την κοινωνική ένταξή τους. Πρόσφατες μελέτες στην Ελλάδα τονίζουν την ανάγκη για εκπαιδευτική υποστήριξη των μεταναστών μαθητών (Kolaitis et al., 2003), για παροχή βοήθειας στα γλωσσικά μαθήματα (Σκούρτου, Βρατσάλης & Γκόβαρης, 2004) και για εφαρμογή προγραμμάτων ψυχολογικής συμβουλευτικής παρέμβασης σε μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικούς, με στόχο την αποδοχή της ιδιαιτερότητας, το σεβασμό και τη συνεργασία στην τάξη, στο σχολείο και στην κοινότητα (Χατζηχρήστου & συν., 2001). Τα προγράμματα αυτά δεν είναι σκόπιμο να στοχεύουν αποκλειστικά στους μετανάστες μαθητές, καθώς υπάρχει κίνδυνος να οδηγήσουν στο διαχωρισμό τους. Αντιθέτως, χρειάζεται να απευθύνονται στο σύνολο της σχολικής κοινότητας (μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς, μετανάστες και γηγενείς) και να διέπονται από τις αρχές της εναρμόνισης, η οποία προϋποθέτει πολιτικές που στηρίζουν τα δικαιώματα των μεταναστών και βελτιώνουν τις σχέσεις τους με την ευρύτερη κοινωνία.

Ευχαριστίες

Η μελέτη αυτή είναι μέρος ευρύτερου προγράμματος που χρηματοδοτήθηκε κυρίως από το πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ΕΠΕΑΕΚ II Πυθαγόρας: Ενίσχυση Ερευνητικών Ομάδων στα Πανεπιστήμια και, εν μέρει, από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επιστημονική υπεύθυνη του ερευνητικού προγράμματος είναι η Καθηγήτρια Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη.

Η συμμετοχή της Ράνιας Θεοδώρου στην έρευνα υποστηρίχθηκε από υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών.

Η συμμετοχή της Δανάης Μαρκούση χρηματοδοτήθηκε από υποτροφία του Κοινωφελούς Ιδρύματος «Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης».

Βιβλιογραφία

- Akhtar, S. (1999). *Immigration and identity. Turmoil, treatment and transformation*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Aldenderfer, M. S., & Blashfield, R. K. (1984). *Cluster analysis*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Asendorpf, J. B., Borkenau, P., Ostendorf, F., & van Aken, M. A. G. (2001). Carving personality description at its joints: Confirmation of three replicable personality prototypes for both children and adults. *European Journal of Personality*, 15, 169-198.
- Baba, Y. (2001). Vietnamese gangs, cliques and delinquents. *Journal of Gang Research*, 8, 1-20.
- Beqja, H. (2000). *Procesi i tranzicionit demokratik dhe psikologjia e shqiptarit të sotëm*. Tiranë: Akademia e Shkencave.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-34.
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam, & J. W. Berry (Eds), *The Cambridge Handbook of acculturation psychology* (pp. 97-112). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (Eds), (2006). *Immigrant youth in cultural transition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Γεώργας, Δ., & Παπαστυλιανού, Α. (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
- Γκότοβος, Α., & Μάρκου, Π. (2003). *Παλινοστούντες και αλλοδαποί μαθητές στην Ελληνική εκπαίδευση. Τεύχος Α': Γενική Περιγραφή*. Αθήνα: Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Chun, K. M., & Akutsu, P. D. (2003). Acculturation among ethnic minority families. In K. M. Chun, P. B. Organista, & G. Marin (Eds), *Acculturation. Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 95-119). Washington, DC: American Psychological Association.
- Coie, J. D., Dodge, K., & Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 18(4), 557-570.
- Dimakos, I. C., & Tasiopoulou, K. (2003). Attitudes towards migrants: What do Greek students think about their immigrant classmates? *Intercultural Education*, 14(3), 307-316.

- Δαμανάκης, Μ. (2001). *Η εκπαίδευση των παλιννοστού- ντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα: Διαπο- λιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Η. (2007). *Η μεταναστευτική πρό- κληση*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Fulgini, A. J. (1998). The adjustment of children from immigrant families. *Current Directions in Psychological Science*, 7, 99-103.
- Garcia Coll, C. T. (2005, April). The immigrant paradox: Critical factors in Cambodian student's success. Paper presented at the 2005 Biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Atlanta, GA, USA.
- Georgas, J. (1989). Changing family values in Greece: From collectivist to individualist. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 80-91.
- Georgas, J., & Papastilianou, D. (1996). Acculturation and ethnic identity: The remigration of Ethnic Greeks to Greece. In H. Grad, A. Blanco, & J. Georgas (Eds), *Key issues in Cross-Cultural Psychology* (pp. 114-127). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 581-586.
- Graves, T. D. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *South-Western Journal of Anthropology*, 23, 337-350.
- Hernández, D., & Charney, E. (Eds) (1998). *From generation to generation: The health and well-being of children of immigrant families*. Washington, DC: National Academy Press.
- Κασμάτη, Κ. (Επιμ.). (2003). *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (2005). *Αποτύπωση του εκπαιδευτικού συστήματος σε επίπεδο σχολι- κών μονάδων*. Αθήνα: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρε- υνας.
- King, R., & Mai, N. (2002). Of myths and mirrors: Interpretations of Albanian migration to Italy. *Studi Emigrazione*, 145, 161-199.
- Kolaitis, G., Tsiantis, J., Madianos, M., & Kotsopoulos, S. (2003). Psychosocial adaptation of immigrant Greek children from the former Soviet Union. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 12, 67-74.
- Κόντης, Α. (2006). *Οι οικονομικές επιπτώσεις της απα- σχόλησης των μεταναστών κατά τη διάρκεια της τε- λευταίας δεκαετίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν*. Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Λαμπριανίδης, Λ., & Λυμπεράκη, Α. (2001). *Αλβανοί με- τανάστες στη Θεσσαλονίκη: Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Lee, S.-K., Sobal, J., & Frongillo, E. A. (2003). Comparison of models of acculturation: The case of Korean Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 34, 282-296.
- Leung, C., Pe-Pua, R., & Karnilowicz, W. (2006). Psychological adaptation and autonomy among adolescents in Australia: A comparison of Anglo-Celtic and three Asian groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 30, 99-118.
- Μίτλης, Α. (1998). *Οι μειονότητες μέσα στη σχολική τά- ξη*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Ντάλλα, Μ., Παπαθανασίου, Α.-Χ., Τάκης, Ν., & Παυλόπουλος, Β. (2006). Εθνική ταυ- τότητα, τακτικές επιπολιτισμού και ψυχική ανθεκτι- κότητα μεταναστών/παλιννοστούντων μαθητών. Στο Π. Σ. Κορδούτης, & Β. Γ. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πε- δία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 108-125). Αθήνα: Ατραπός.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Παπαθανασίου, Α., Αναγνωστά- κη, Λ., Μαστροθεόδωρος, Σ., Γεωργίου, Π., & Παυ- λόπουλος, Β. (υπό έκδοση). Συγκρούσεις μεταξύ γονέων και εφήβων ως παράγοντας ευαλωτότητας για την ψυχική ανθεκτικότητα μεταναστών εφήβων. Στο Α. Ματσόπουλος (Επιμ.), *Ψυχική ανθεκτικότη- τα: Εφαρμογές στο σχολικό πλαίσιο*. Αθήνα: Πα- παζήσης.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Παυλόπουλος, Β., & Καπώνη, Κ. (2007). Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρ- μογή Ποντίων παλιννοστούντων εφήβων. Στο Μ. Χριστογιώργος (Επιμ.), *Θέματα Ψυχοδυναμικής και Ψυχοκοινωνικής Παιδοψυχιατρικής* (σελ. 549-567). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Παυλόπουλος, Β., Τάκης, Ν., Ντάλλα, Μ., Παπαθανασίου, Α.-Χ., & Masten, A. (2005). Ψυχική ανθεκτικότητα και προσδοκίες αυ- τοαποτελεσματικότητας: Μια μελέτη μεταναστών και παλιννοστούντων εφήβων. *Ψυχολογία*, 12(3), 349-367.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanassiou, A., & Masten, A. S. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 235-261.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., & Masten, A. S. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology*, 43(1), 45-58.
- Μπερριανίδης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Στρατη- γικές επιπολιτισμού και προσαρμογή των μετανα-

- στών. Στο Τζ. Καβουνίδη, Β. Καρύδης, Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου, & Μ.-Γ. Λίλυ Στυλιανούδη (Επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – πολιτικές – προοπτικές* (Τόμ. Β', σελ. 142-161). Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Μπίμπου-Νάκου, Ι., Κισσόεγλου, Γ., & Στογιαννίδου, Α. (2001). Δυνατότητες και δυσκολίες παιδιών σχολικής ηλικίας στο οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον. *Ψυχολογία*, 8(4), 506-525.
- Νικολάου, Γ. (2000). *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο Δημοτικό Σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Nguyen, H., & Von Eye, A. (2002). The acculturation scale for Vietnamese adolescents: A bidimensional perspective. *International Journal for Behavioral Development*, 26, 202-213.
- Ogbu, J. U. (1993). Differences in cultural frame of reference. *International Journal of Behavioral Development*, 16(3), 483-506.
- Olsen, N. (2000). *Albania*. Oxford: Oxford Country Profile.
- Παπαστυλιανού, Α. (2000). Ψυχοκοινωνική προσαρμογή και στρες σε αγγλόφωνους, Πόντιους και Βορειοηπειρώτες εφήβους μαθητές στην Ελλάδα. *Παιδί και Έφηβος*, 2, 112-132.
- Παυλόπουλος, Β. (2006). Κοινωνικός στιγματισμός: Από τη σκοπιά του «θύτη» και του «θύματος». Στο Π. Σ. Κορδούτης, & Β. Γ. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 126-145). Αθήνα: Ατραπός.
- Παυλόπουλος, Β., & Μπεζεβέγκης, Η. (2008). Διεργασίες επιπολιτισμού των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 54-71). Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkina, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 453-510.
- Roysircar-Sodowsky, G., & Maestas, M. V. (2000). Acculturation, ethnic identity and acculturative stress: Evidence and measurement. In R. H. Dana (Ed.), *Handbook of cross-cultural and multicultural personality assessment* (pp. 113-131). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sam, D. L., & Opedal, B. (2002). Acculturation as a developmental pathway. In W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, & D. N. Sattler (Eds), *Online readings in psychology and culture* (Unit 8, Chapter 6). Bellingham, Washington, DC: Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University (available at <http://www.www.edu/~culture/>).
- Sam, D., Vedder, P., Liebkina, K., Neto, F., & Virta, E. (2008). Immigration, acculturation and the immigrant paradox in Europe. *European Journal of Developmental Psychology*, 5, 138-158.
- Σκούρτου, Ε., Βρατσάλης, Κ., & Γκόβαρης, Χ. (2004). *Μετανάστευση στην Ελλάδα και εκπαίδευση: Αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης – Προκλήσεις και προοπτικές βελτίωσης*. Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Σπανέα, Ε., & Κаланτζή-Αζίζι, Α. (2008). Ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, διαδικασία επιπολιτισμού και ψυχική υγεία σε οικονομικούς μετανάστες από την Αλβανία και τη Βουλγαρία στην Ελλάδα. *Ψυχολογία*, 15(1), 32-54.
- Suárez-Orozco, C., & Suárez-Orozco, M. (2001). *Children of immigrants*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Turjeman, H., Mesch, G., & Fishman, G. (2008). The effect of acculturation on depressive moods: Immigrant boys and girls during their transition from late adolescence to early adulthood. *International Journal of Psychology*, 43, 32-44.
- Vedder, P. H., & Horenczyk, G. (2006). Acculturation and the school. In D. L. Sam, & J. W. Berry (Eds), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 419-469). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Verkuyten, M. (2002). Perceptions of ethnic discrimination by minority and majority early adolescents in the Netherlands. *International Journal of Psychology*, 37, 321-332.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2nd ed.). Hove, UK: Routledge.
- Ward, C., & Kennedy, A. (1993). Where is the "culture" in cross-cultural transition? Comparative studies of sojourner adjustment. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24(2), 221-249.
- Χατζηχρήστου, Χ., Γκαρή, Αικ., Μυλωνάς, Κ., Γεωργουλέας, Γ., Λυκιστάκου, Κ., Μπαφίτη, Τσ., Βαίτη, Α., & Μπακοπούλου, Α. (2001). Προσαρμογή παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στο σχολείο. *Νέα Παιδεία*, 99, 13-27.
- Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Zane, N., & Mak, W. (2003). Major approaches to the measurement of acculturation among ethnic minority populations: A content analysis and an alternative empirical strategy. In K. M. Chun, P. B. Organista, & G. Marín (Eds), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 39-60). Washington, DC: American Psychological Association.

Acculturation and school adjustment of immigrant adolescents

VASSILIS PAVLOPOULOS¹, MARINA DALLA², SPYRIDOULA KALOGIROU³,

RANIA THEODOROU⁴, DANAI MARKOUSSI⁵, FROSSO MOTTI-STEFANIDI⁶

ABSTRACT

The growing number of immigrant pupils in Greek schools poses the teachers, the parents, and the pupils themselves in front of a two-fold challenge: how to deal with the processes of acculturation and intercultural contact, on one hand, and how to reach salient developmental goals, on the other. This study aims at exploring the acculturation strategies of immigrant youth in relation to the quality of their adaptation in the school context. The sample consisted of 219 adolescents from Albania (20% second generation, 45% female, mean age: 14 years) who were enrolled in 8 High Schools in the Athens metropolitan area. Acculturation was measured using the two-dimensional scale of Nguyen and Von Eye (2002), which refers to ethnic (Albanian) orientation and host-national (Greek) orientation, respectively. School adjustment was assessed with the use of multiple methods and informants, i.e., school grades and number of absences, teachers' ratings of pupils' behavior in the classroom (Motti-Stefanidi et al., 2008), a sociometric measure of popularity (Coie et al., 1982), and self-reports of psychological symptoms (Goodman, 1997). Results are generally in accordance to the theoretical models of acculturation (Berry, 1997, 2006). Marginalization and, to a lesser extent, separation had the most negative profile of school adjustment. Assimilation was related to positive sociocultural adaptation, while integration yielded the most positive outcomes in the psychological domain. These findings stress the importance of acculturative processes in the course of development and adaptation of immigrant youth; they also call for the need of intervention planning in order to enhance intercultural contact and promote cultural empathy.

Key words: Acculturation, School adjustment, Immigration, Adolescence.

1. *Address:* Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Education, & Psychology, National & Kapodistrian University of Athens, Panepistimiopolis, 15784 Athens, Greece. Tel.: 2107277523, fax: 2107277534, e-mail: vpavlop@psych.uoa.gr
2. *Address:* Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Education, & Psychology, National & Kapodistrian University of Athens, Panepistimiopolis, 15784 Athens, Greece. Tel.: 2107277523, fax: 2107277534, e-mail: marinantalla@yahoo.gr
3. *Address:* Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Education, & Psychology, National & Kapodistrian University of Athens, Panepistimiopolis, 15784 Athens, Greece. Tel.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: spyrkal@gmail.com
4. *Address:* Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Education, & Psychology, National & Kapodistrian University of Athens, Panepistimiopolis, 15784 Athens, Greece. Tel.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: thrania1@yahoo.gr
5. *Address:* Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Education, & Psychology, National & Kapodistrian University of Athens, Panepistimiopolis, 15784 Athens, Greece. Tel.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: danaimark@yahoo.com
6. *Address:* Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Education, & Psychology, National & Kapodistrian University of Athens, Panepistimiopolis, 15784 Athens, Greece. Tel.: 2107277525, fax: 2107277534, e-mail: frmotti@psych.uoa.gr